

**Nog over *donk, horst* en *lo*
en over taaleilanden,
n.a.v. Jozef Van Loons publicatie
*Lo, Donk, Horst. Taalkunde als sleutel
tot de vroege middeleeuwen***

Onder deze titel volgen hieronder twee afzonderlijk opgebouwde bijdragen. Zij zijn samengevoegd omdat ze beide geïnspireerd zijn door Jozef Van Loons *Lo, Donk, Horst. Taalkunde als sleutel tot de vroege middeleeuwen* (2017), een naslagwerk voor de toponymist en de mediëvist.⁽¹⁾ Nu eens zitten mijn twee voorliggende bijdragen op de golflengte van *Lo, Donk, Horst*, dan weer nemen ze tegengestelde standpunten in.

Naast aandacht voor de vernieuwing en verruiming van de discipline zoals nu bepleit en gedemonstreerd door Jozef Van Loon, wordt rekening gehouden met de opvattingen terzake van Maurits Gysseling zoals verwoord in zijn publicaties en nagelaten notities⁽²⁾. Er wordt eveneens geluisterd naar de stem die de jongste decennia te horen is bij archeologen, historici en landschapsgeografen.

De eerste bijdrage neemt de elementen *donk* en *horst* onder de loep.

De tweede buigt zich over het element *lo*, met als aanloop de behandeling van het nog steeds voor discussie zorgende *Heru-aldolugo* van 745, de oude naam van Roksem bij Oudenburg.

⁽¹⁾ Wat ook geldt voor zijn *De ontstaansgeschiedenis van het begrip 'stad'. Een bijdrage van de diachrone semantiek tot de sociaal-economische geschiedenis van Noord-West-Europa, inzonderheid van de Nederlanden* (2000) en zijn *Historische Fonologie van het Nederlands* (2014), bulkend van nieuwe inzichten veelal gebaseerd op het oudste naamkundige materiaal.

⁽²⁾ Op de KANTL gedeponeerde nalatenschap: Gysseling 1997b.

Jozef Van Loons opvatting van *Herualdolugo* als getuige van een vroegmiddeleeuws Romaans relictgebied in hartje West-Vlaanderen vormt vervolgens de aanloop naar de bespreking van twee andere relictgebieden in en om België: de streek met de namen op *-tûn* rond Boulogne-sur-Mer en de streek met de namen van het type *Lobbès* aan de Samber.

BIJDRAGE I

DONK 'ZANDVERHEVENHEID IN ALLUVIAAL GEBIED'.

EEN VERHAAL VAN VORMGELIJKENIS

Inleiding

Het gegeven dat *donk*-namen zowat tienduizend jaar geleden ontstane stuifzandkoppen aanduiden⁽³⁾, heeft in het verleden bijgedragen tot de veronderstelling dat het Germaanse woord *donk* zelf een eerbiedwaardig oude geschiedenis achter de rug heeft. Maurits Gysseling voerde het terug op IE **dhu-n-gh*, bij IE **dheu-*, **teu-* 'zwellen' (Gysseling 1997, 2091). Ward Van Osta op zijn beurt stelde IE **dhungh-*, bij IE **dheugh-* 'onderduiken' voor (Van Osta 1995, 408-414). De laagte-opvatting tegen de hoogte-opvatting. Een dispuut was geboren en het zou de pennen driftig in beweging zetten, maar weinig zoden aan

(3) Zie Vandamme & De Leenheer 1966, 110: 'De holocene periode met de boreale stuifzanden ... De boreale verstuiwingen sluiten min of meer aan bij de laat-glaciale verstuiwingen van de laatste IJstijd. In feite zijn ze soms erg moeilijk te onderscheiden ... Langs de Schelde komen vele stuifzandkoppen en ruggen voor, vlak bij de rand van de huidige vallei, zoals te Heusden, Berlare, Appels, evenals aan de valleirand van de Durme te Lokeren. Lokaal kon dit zand ook in de vallei opstapelen en werden *donken* gevormd, die bij latere overstromingen bovenuit het water bleven uitsteken en niet met alluviaal materiaal bedekt werden. Deze koppen vormen zandige *donken*, waarop later verschillende dorpskommen ontstonden, zoals Ooidonk, Overmere, Uitbergen. Ook Mendonk en Desteldonk zijn op dergelijke *donken* in de Moervaartvallei gelegen'. Vergelijkbare geologische toestanden vindt men in het Midden-Nederlandse rivierengebied. In westelijk Noord-Brabant zijn de *donken* echter de kopjes van dekzandruggen van een in noordelijke richting afhellend dekzandgebied, waarvan het noorden bedekt raakte met veen, dat na 1250 weer met klei bedekt raakte (vriendelijke mededeling van dr. Karel Leenders).

de dijk brengen, zoals Jozef Van Loon terecht aangeeft (Van Loon 2017, 11-113).

J. Van Loon haalt in zijn recent boek het onderzoek uit de impasse door het hele *donk*-verhaal te verplaatsen naar de vroege middeleeuwen en door een vracht aan waardevolle gegevens en beschouwingen aan te brengen, cartografische bewerkingen inclusief. Het denkspoor ‘verband met *donk* als benaming voor het *Grubenhuis* of de kuilhut van de Germaanse nieuwkomers’ had ik zelf in 1996 al gesuggereerd, maar J. Van Loon heeft het nu in 2017 een veel prominentere rol toebedeeld en het als belangrijke schakel bij de ontraadseling van ‘toponymisch *donk*’ aannemelijk gemaakt.

Zelf stelt hij voor om ‘toponymisch *donk*’ te beschouwen als een term voor een soort waterbouwkundig werk, mogelijk het vroegst bekende zelfs in de Lage Landen, in plaats van een natuurnaam dus een cultuurnaam. Volgens J. Van Loon zijn de donken ontstaan op initiatief van de Nederfrankische adel, bij wie het archaïsche woord abrupt en eigenlijk op onverklaarbare wijze een modeterm was geworden voor een nieuwsoortig herenverblijf: ‘De voorbeelden maken duidelijk dat die melioratieve betekenisontwikkeling gebeurde in de vroege zevende eeuw en jonger is dan de tijd van de Frankische invallen’ (Van Loon 2017, 149).

De vraag hoe de betekenisovergang van *Grubenhuis* naar ‘toponymisch *donk*’ is verlopen, wordt niet beantwoord: ‘Het is voorlopig niet te achterhalen waar de idee en de techniek voor de aanleg van de donken zijn ontstaan. Nog veel onduidelijker is het welke gezaghebbende persoon voor deze waterbouwkundige werken de term *dung* heeft bedacht’ (Van Loon 2017, 148-151).

Leveren een aantal beschrijvingen uit weliswaar tot de vroege middeleeuwen opklimmende redacties van heiligenlevens echter voldoende bewijs om te besluiten tot ‘door mensenhanden tot stand gebrachte *donken*’? De titanische ijver bij Lier aan de dag gelegd door Gummarus⁽⁴⁾ bijvoorbeeld doet veeleer denken aan

(4) Vgl. het voorbeeld gesteld door Bonifatius als krachtpatser bij de ‘eik van Geismar’?

een soort constructie die goed zou beantwoorden aan de term *belle* als leenwoord uit Latijns-Romaans *baculiolum* ‘palissade’⁽⁵⁾.

Uit Gummarus’ verhaal laten de donken zich fysiografisch als allesbehalve aantrekkelijke entiteiten omschrijven. I.p.v. een ‘melioratieve betekenisontwikkeling’ te aanvaarden kan men daarom veeleer geneigd zijn om de oplossing van het *donk*-probleem in een andere hoek te zoeken.⁽⁶⁾ Meer bepaald probeer ik te onderzoeken of en hoe het betekenisverloop ‘*Grubenhau* in casu halfonderaardse weefruimte’ > ‘stuifzandkop in alluviaal gebied’ mogelijk is geweest. Mijn betoog is opgebouwd vanuit een dubbele vraagstelling:

(5) Latijns-Romaans *baculiolum* ‘palissade’ komt voor in Frankrijk ten noorden van de Loire (Nègre I, 389-390), in Wallonië en in Vlaanderen (Denderbelle, Schellebelle, ...), waar men de term overigens ook in de latere middeleeuwse toponymie nog veelvuldig aantreft. Umlaut laat toe het gebruik van de term ten onzent vroeg te dateren: *belle* < *bagliolum < *baculiolum*. Men neemt aan dat de term opklimt tot de Laatromeinse tijd, toen vooral verdediging centraal stond, vgl. de namen van het type Kaster. In Lier treft men *Belle*- eveneens aan, evenwel niet in de ruime binnenstad (met onder meer Pettendonk, aan de Leuvense Vest, dus ten zuiden van het centrum met het enigmatische, mogelijk corrupt overgeleverde *Nivesdunc*), zie Holvoet 1942, 50.

(6) Over het temporele aspect verder hieronder. Het politiek-historische kader zoals door de auteur geschetst, bevreemdt: de machtige Nederfrankische adel die zijn geluk ging beproeven op de veelal onherbergzame uithoeken die de donken in de tijd na de Germaanse kolonisatie vormden.

Precies door hun marginale landschappelijke positie doen de donken zich vanaf hun verschijnen in de toponymie veeleer voor als een uitgelezen scène voor fauna en flora. Zij vormden onder meer de gedroomde habitat van de schuwe das (Van Durme 2013). Indien de *donk*-namen de getuige van menselijk optreden waren geweest, had men massaal composita met een persoonsnaam kunnen verwachten. Composita met een persoonsnaam komen effectief voor, maar zij vormen een uitgesproken minderheid.

Zulks neemt niet weg dat vanaf de kolonisatietijd occasioneel bewoning ontstond op donken (zie hierboven) en evenmin dat opgeschoonde donken in latere tijd al eens de gedroomde vestigingsplaats vormden van adellijke verblijven. Meer bepaald aan de Nederrijn treft men het woord *donk* aan ter benoeming van zgn. Rittersitze, zie Dittmaier 1963, 50-51, met een kaart. Een bekend voorbeeld is de waterburcht Gastendonk bij Krefeld: eerste vermelding in 1274 en archeologisch gedateerd ‘omstreeks het jaar 1000’. Dat soort waterburchten wordt in Vlaanderen met *wal* en met het Romaanse leenwoord *mote* aangeduid.

- 1) Welke terminologie stond in het Noordwest-Europa van de vroege middeleeuwen ter beschikking ter benoeming van dat soort *Grubenhäuser*?
- 2) Welke betekenissen droeg de eventuele voorloper van *donk* (uit Germaans **dunga-*, m.) ‘stuifzandkop in alluviaal gebied’ in die tijd in die geografische ruimte?

Het begrip ‘halfondergronds weefvertrek’

Ter benoeming van het begrip ‘halfondergronds (met zoden bedekt) weefvertrek’ treft men in Noordwest-Europa twee termen aan: Germaans **dungi-* f. en Germaans **skreunō-* f.

1. Germaans **dungi-* f.

F. Holthausen schreef in 1948 al: Oudnoors/Oudijlands *dyngja* f. ‘Haufe, unterird. Gemach mit Düngerdach’, ae. *dyng*e, mnd. *dünge*, ahd. *tunga*, neben ae. ne. afrs. as. *dung*, ahd. *tung* ‘Dung’, zu lit. *dengiu* ‘decke’ (Holthausen 1948, 43). Vandaar het vrouwelijke genus voor ‘halfondergronds vertrek’, het (tevens) mannelijke voor ‘mest’, wat G. Kroonen, in het spoor J. Pokorny (1959, 250), laat concluderen tot:

- 1) **dungjōn-* f. voor Oudnoors *dyngja* f. ‘mesthoop; vrouwenvertrek’ en **dungi-* voor Oudengels *dung*, *ding* f.⁽⁷⁾ en Oudhoogduits, Middelhoogduits *tunc* m./f. ‘kelder, grondvertrek’ en
- 2) *dunga-* m./f. ‘mest’ voor Oudengels en Engels *dung* m., Oudfries, Oudsaksisch *dung* m. en Duits *Dung* m.⁽⁸⁾, een ‘*a*-stam verwant aan *dungōn ‘bedekken (?)’, overgieten (?)’, met als IE wortel *dhengh-* ‘bedekken’ (Kroonen 2013, 109).

⁽⁷⁾ Vgl. nog Smith 1956, I, 139: ‘*dung* (*dyng* dat.sg.) OE, ‘a dungeon’, recorded only in poetic use, cognate with ON *dyngja* ‘lady’s bower’, MHG *tunc* ‘spinning-room, esp. one half underground’. A sense ‘underground room or dwelling’ is implied in ME *Foldedung* ‘earth dungeon’ ... [~ OE *dung* ‘dung’, probably because the roof of the room was covered with this material.]

⁽⁸⁾ In Kluge-Mizka 1960, 147 vindt men voor ‘mest’ ook nog: Oudhoogduits *tunga* f., Middelhoogduits *tunge* f.

In het overzicht van Kroonen ontbreekt Oudnederduits *dung* m., ‘Webegemach’, Middelnederduits *dunk*, *dunch* ‘textrina’ (Gallée 1903, 50). Nochtans was die vorm niet ontsnapt aan de aandacht van het woordenboek Kluge-Mitzka dat dezelfde etymologie als Pokorny en Kroonen aanbiedt en er tevens op wijst dat de betekenis ‘vrouwenvertrek’ de oorspronkelijke is, de betekenis ‘mest’ de afgeleide: volgens Tacitus *Germ.* 16 en Plinius *Nat. hist.* 19, 1 waren de wintervertrekken van de Germanen met mest bedekt om de koude te weren (Kluge-Mitzka 1960, 147).

Zo kan men zich voorstellen: ‘met mest bedekte constructie’ > ‘mesthoop’⁽⁹⁾ (concretum)⁽¹⁰⁾ > ‘mest’ (abstractum).⁽¹¹⁾ De veelheid van de bovenstaande vormen met een eigen betekenis en een eigen genus is het gevolg van in de tijd voortschrijdende geografische uitwaaiering. Ik herleid hieronder die veelheid tot

(9) Fr. Debrabandere veronderstelt hier ‘mesthoop’ > ‘met mest bedekte constructie’, zie Debrabandere 2005, 98. M. Gysseling op zijn beurt verwerpt het etymologische verband tussen *donk* ‘mest’ en *donk* ‘ingegraven weefhut’, zie hieronder.

(10) De betekenis ‘(mest)hoop’ is bewaard in Oudijslands, IJslands *dyngja*- en Deens *dyng*e (Pokorny 1959, I, 250; Onions 1966, 294), vgl. verder Noors *dyng*e ‘hoop (b.v. van grote stenen), *dyng*e ‘ophopen’ (Reinsou 1940, 51). In de Westgermaanse gebieden moet de betekenis ‘mesthoop’ veelal vroeg verdwenen zijn ten gevolge van de sterke concurrentie van een andere term, zie hieronder.

(11) In zijn IEW (redactie ca. 1990?) verwerpt M. Gysseling die sequentie. Hij maakt een drievoudige opdeling: 1. Oudhoogduits *tunc* en Oudnederduits *dung* ‘ingegraven hut’ bij IE *dhengh, vgl. Engels *dig*, ‘delven < uithollen’ bij IE *dheigh- en Oudnederlands *dik* ‘poel, gracht’ bij IE *dheig-, 2. Duits *Dünger* ‘mest’, Oudengels *dyngen* ‘mesten’ bij IE *dhu-n-gh, als uitbreiding bij IE *dheu-, vgl. Latijn *fim*us ‘mest, slijk’, Litouws *dumblas* ‘modder’ en Lets *dubli* ‘slijk, drek’ bij IE *dheu-m-, Lets *dāni* ‘slijk’ bij IE *dheu-n-, en 3. toponymisch *donk* bij IE *dhu-n-gh-, bij IE *dheu-, *teu- ‘zwellen’ (Gysseling 1997, 635, 2091, 2296).

In 1994/95 neemt hij echter wel een verband aan tussen 1 en 3: ‘Het woord *donk* is inderdaad hoogstwaarschijnlijk hetzelfde als Oudhoogduits *tunc* enz. ‘weefhut voor vrouwenvertrek met verdiepte bodem’ ... ‘Hoewel die weefhutten in de bodem uitgegraven zijn, steekt het grootste deel toch boven de grond uit’. Verder m.b.t. 2: ‘Het Duitse *dung* ‘mest’, dat men zo graag in verband brengt met *donk*, is een geheel ander woord; het hoort bij Lets *duga* ‘slijm’, Latijn *fim*us ‘mest, slijk’, ...’ (Gysseling 1995, 113-115).

de basisvormen *dungi- f. 'halfondergrondse weefhut' en *dunga- m. 'mest, mesthoop'.⁽¹²⁾

2. Germaans *skreunō- f.

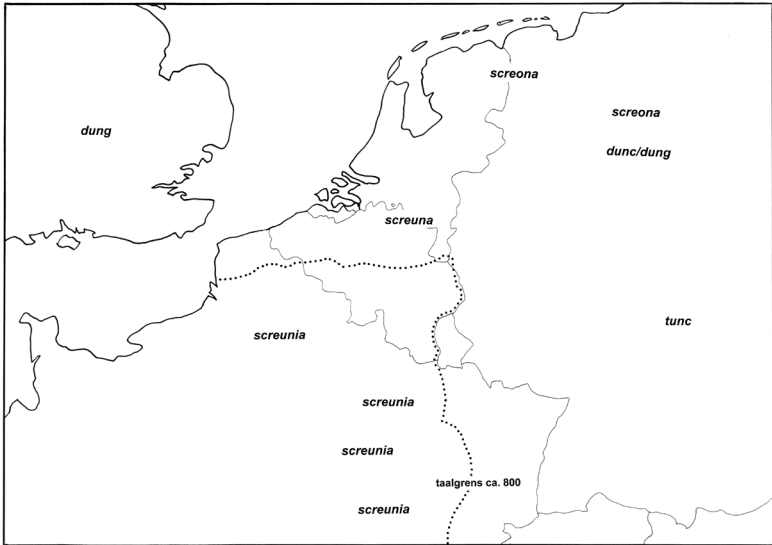
Germaans *skreunō- f. 'in de bodem ingegraven weefvertrek voor vrouwen' doet zich in de bronnen gelatiniseerd voor als *screuna*, *screunia*, *screona*. Men treft de term aan in de paragrafen 13 en 27 van de Lex Salica, die over diverse soorten diefstallen handelen. In paragraaf 13, 5 (versie A 1) luidt het: *Si uero puella ipsa deintro claue aut de screuna rapuerint ...* 'Zij die een jonge vrouw roven uit een gesloten huis of uit een *screuna* ...' (Eckhardt 1962, 60).

Medio-Latijn *screuna* komt niet enkel voor in de Lex Salica, men vindt het woord ook in de Lex Burgundionum (*screunia*), de Lex Saxonum (*screona*)⁽¹³⁾, de Lex Frisionum (*screona*) en het Capitulare de Villis (*de screonis*). De vorm *screunia* is ook opgenomen in het Romaans, vgl. meer bepaald Oudlorreins, Oudchampanois 14de eeuw *escreaingne* en Oudpicardisch 13de eeuw *escriene*, Picardisch *écraigne* 'in de bodem ingegraven hut waarin vrouwen en kinderen de avond met vertellingen doorbrengen' (FEW 17, 134 s.v. *skreunia* 'Anfrk. 'Gemach', met toelichting 'Wie das Wort, ist auch die halb oder ganz unterirdische Bauweise der betreffenden Hütten ... altgermanisch. Vgl. die Erwähnung von Wohngruben bei Plinius und Tacitus').⁽¹⁴⁾ De Latijnse term zelf is *gynaeceum* 'vrouwenafdeling waar gewezen wordt', *pensilis* 'weefkamer voor vrouwen' (Niermeyer 1976,

⁽¹²⁾ Opterend voor het masculiene genus van *dunga-, mede op grond van het genus van *dunga- 'donk', dat ik er hieronder in verband mee breng.

⁽¹³⁾ Gallée 1903, 280: *screona* f.? 'Umzauning', Lex. Saxon. tit. 4, 4: *Qui in screona aliquid furaverit*.

⁽¹⁴⁾ M. Gysseling ziet in de (corrupt overgeleverde) vorm A1 *obdo*, H 10 *obdon* mogelijk *ob-donco- (uit *ub- 'onder' + *dunga*- 'donk'), met dezelfde betekenis als *skreunō-. K. Eckhardt stelde hier de interpretatie 'opendoen' voor (Eckhardt 1962, 286), wat dan veeleer slaat op het misdrijf dan op het voorwerp ervan. De tekst luidt: § 27, 29 (versie A 1) *Si quis screona sine clauem effrigerit, mallobergo obdo ...*, 'Wie in een niet gesloten *screona* inbreekt, wat vóór het gerecht *obdo* wordt genoemd ...' (Eckhardt 1962, 106).

Kaart 1. Verbreiding van 'halfondergronds (met mest bedekt?) weefvertrek' **dungi-* f. tegenover **skreunō-* f.

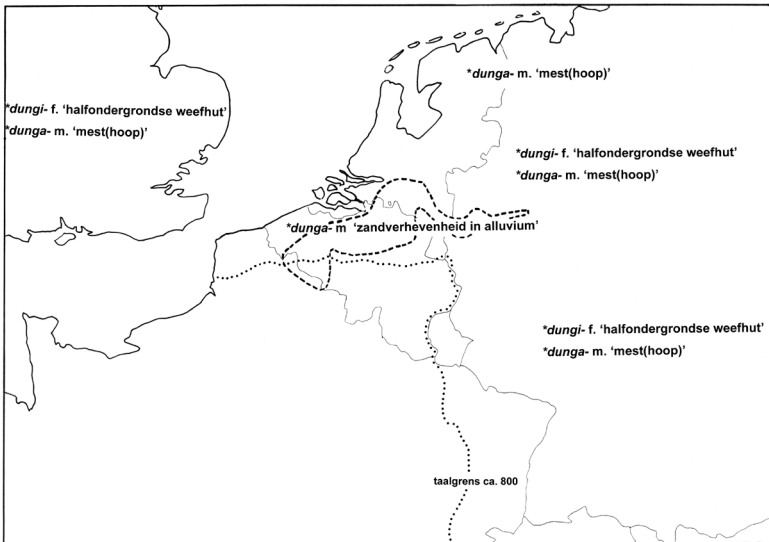
468, 784). Het verspreidingsgebied van **skreunō-* f. is dus perfect bekend: van de Friese en Saksische gebieden⁽¹⁵⁾ in het noorden tot de ruime noordoostelijke rand van de Galloromania in het zuiden, met plaatsnamen als Acraignes (dep. Meurthe et Moselle) en Ecrienne (dep. Marne).

M.b.t. de etymologie vermoedt M. Gysseling IE **sker-* 'draaien', worteluitbreiding **skreu-*, vgl. onder meer Keltisch *krundi* 'rond' > Welsh *crunn* (Pokorny 935, 938). Een *screuna* zou dan oorspronkelijk een rond bouwsel zijn geweest, in tegenstelling met de rechthoekige woonhuizen van de Germanen.

De kaart met de verbreiding van deze termen toont ten eerste de sterk geïsoleerde positie van **dunga-* m. 'zandverhevenheid

⁽¹⁵⁾ Voor het Nederduitse taalgebied noteert men zowel **dungi-* f. als **skreunō-* f. Of ze afzonderlijke delen van dat taalgebied overspannen, moet nog worden nagegaan.

Kaart 2. Verbreiding van **dungi-* f. 'halfondergronds weefvertrek' & **dunga-* m. 'mest(hoop)' tegenover **dunga-* m. [toponymisch] 'zandverhevenheid in alluvium'

in alluvium', ten tweede de ten opzichte van **dunga-* m. 'zandverhevenheid in alluvium' 'perifere Germaanse gebieden' met **dungi-* f. 'halfondergrondse weefhut', doorgaans vergezeld van **dunga-* m. 'mest(hoop)'.¹⁶

In elke Frankische nederzetting zijn in de nabijheid van de houten woonhuizen inderdaad constructies opgegraven van het (overigens wereldverspreide) type van het *Grubenhäuser* of de kuilhut: halfondergrondse (met mest en grasplaggen bedekte) ruimten. De functie ervan was mettertijd geëvolueerd: van tijdelijke schuilplaats en voorraadplaats (Tacitus, ca. 100, zonder een Germaanse term te noemen), tot plaats voor allerlei artisanale bedrijvigheden: smidse en vooral nog spin- en weefatelier⁽¹⁶⁾, dat laatste als een optrek voor exclusief vrouwelijk

⁽¹⁶⁾ Zie over de functies Thoen 1999, 304: 'De Germaanse civiele bevolking'.

gezelschap.⁽¹⁷⁾ Men kan nu aannemen dat **dungi-* f. ‘halfondergrondse weefhut’ op grond van vormgelijkenis (de ronde of afgeronde aanblik en de indruk van een verhevenheid) door de Frankische nieuwkomers is toegekend aan het begrip ‘zandige opduiking in een moerassig terrein’. Bij die veronderstelling vraagt hier echter een niet onbelangrijk detail de aandacht: het afwijkende genus van beide termen, **dungi-* (en *dungjōn*) ‘Grubenhaus’ feminien tegenover de masculiene *a*-stam **dunga-* ‘zandige opduiking’. Gesteld dat bij de naamgeving van ‘zandige opduiking’ vormgelijkenis met het Grubenhaus in het spel was geweest, dan had men niet **dunga-* m., maar veeleer **dungi-* f. verwacht.

Anderzijds toont de combinatie van de gegevens van beide kaarten aan dat in het ruime (vooral Frankische) gebied van **skreunō-* f. ruimte was voor een met **dungi-* f. verwant (of verwant lijkend) woord met een andere betekenisinhoud. Mogelijk dient daarom de oplossing van de etymologie van *donk* te worden gezocht in het hierboven naast **dungi-* f. genoemde **dunga-* m. ‘mest, mesthoop’, dat, net als **dungi-*, het Proto-Germaans toebehoort. Alle omringende Germaanse dialectgebieden (het Oudhoogduits, het Angelsaksisch en het Oudnoors) kenden de term, zodat men kan aannemen dat ook het Frankisch **dunga-* ‘mest, mesthoop’ hanteerde, alleszins aanvanke-lijk.⁽¹⁸⁾ Het verdwijnen van **dunga-* ‘mesthoop’ alom kan in verband worden gebracht met de rol van een sterke concurrent:

(17) Primitief in hun opbouw werden die constructies later gedegradeerd en zelfs gestigmatiseerd (denk aan Frans Jiddisch 13de eeuw *escraigne* ‘ondergrondse kamer, hut’). Een afgezwakte vorm van de kuilhut, meer bepaald de constructie met plaggendak tot grondhoogte, trof men tot ca. 1900 aan als tijdelijk onderkomen voor de aan de rand van de samenleving levende kolenbranders die zich verplaatsten van bos tot bos (zie voor een afbeelding: Tack 1993, 128).

(18) De restanten ervan vindt men terug in Vlaams en Brabants *donk* m. ‘kluwen werk (van vlas), bundeltje stro, homp, aardkluit, knot, bos, graszode’, zie Debrabandere 2005, 98, die eraan toevoegt ‘Wsch. dezelfde etymologie als de plaatsnaam *Donk* ‘hoogte’, waarvan de oorspr. bet. ‘mest’ kan zijn geweest, vandaar ‘verwarde massa’. In het Zuid-Oost-Vlaams betekent *donk* m. nu nog ‘hoopje samengewaaid hooi of stro’.

De betekenis ‘ophoping, hoop zonder meer’ zoals tevens in het huidige Noors kan moeilijk als primair worden beschouwd lattend op de vroeg en

de term *messing*, met een stevige Westgermaanse vertegenwoordiging: Mnl. *messinc*, *messie* naast Angelsaksisch *miexen*, Engels *mixen* en Oudhoogduits *mistunnea*, *mistina* f. ‘mesthoop’.⁽¹⁹⁾ Het betekenisstadium ‘mesthoop’ zou niet enkel qua genus (vooral m.), maar ook semantisch passen. Stalmest was blijkens de oudste pachtcontacten en dorpskeuren een agrarische kostbaarheid. Veelal werd de mestkuil aangelegd in de openlucht of in de nabijheid van het erf, waar de mest uit de ‘uitgemeste’ stal dan opgehoopt werd (Lindemans 1952, 19-65; Devos 1987, 513-518). Hoe dan ook was de ‘mesthoop’ een markant agrarisch landschappelijk element. In de vroege middeleeuwen, lang vóór de ‘tijd van de verstening’ dus, zal de mestvaalt zich hebben voorgedaan als een in de grond uitgegraven kuil waarin de opgestapelde stalmest a.h.w. oprees uit de door uitloging van de mest ontstane gier (d.w.z. het mestwater), die samen met hemelwater een *poel* vormde.⁽²⁰⁾

Vgl. nu even met dat beeld de veelzeggende beschrijving van een plaats als Donk in Limburg⁽²¹⁾: 741 kop. 11de eeuw *Dungus*,

frequent geattesteerde betekenis ‘mest(hoop)’ en komt daardoor voor de verklaring van toponymisch *Donk* minder in aanmerking.

⁽¹⁹⁾ In de Nederlandse (vgl. Mnl. *mes*) en de Engelse vorm schuilt Germaans **mihsa-*, in de Duitse (vgl. Ohd. *Mist*) Germaans **mihstu-* (Philippa 2004/2009, 2, 340).

⁽²⁰⁾ In Vlaanderen heet de mestvaalt nog steeds *messing/messie*, de verzameling van gier heet in Zuid-Oost-Vlaanderen *mespoel(e)*, vgl. de keure van Scheldewindeke begin 13de eeuw (veronderstelde originele Latijnse versie) vertaling 14de eeuw *Ende niemen en mach sinen mespoel leeden ouer anders erue daer hij hem of hiemen scade mede doet*, RAG, Gents Fonds 171, 50 r°. Mnl. *poel* benoemt veelal een kunstmatige diepte, vgl. *leempoel*, *steenpoel*. In Drongen noteert men: 1376 in *Messenpoel*.

⁽²¹⁾ De plaats Donk is in de Vlaamse archeologie een begrip dank zij een recente opgraving die uitwees dat zich aldaar omstreeks 370 een groep uit Noord-Duitsland afkomstige nieuwkomers vestigde, die er omstreeks 450 echter alweer vertrokken lijkt. Zij lieten er niet enkel uit hun thuisgebieden meegebracht aardewerk, maar ook een begraafplaats en sporen van gebouwen na: ‘Elk van die gebouwen heeft een ruimte die in de grond is verdiept. Een ervan had de functie van potstal, andere dienden als werkplaats van artisanale bedrijvigheden’ (Rogge 1996, 128).

De aanwezigheid van dat soort Germaanse bewoning in Vlaanderen in de vierde eeuw, dus binnen de toenmalige grenzen van het Imperium, is nu archeologisch algemeen bewezen (Rogge 1996, 122, met een overzichtskaart), zie

1107 kop 13de eeuw *insula Dunc*; 1136 kop. 12de eeuw *ecclesia de Dvnch ... locus in quo stat solitarius est et amenus, utpote circumfluente eum aqua nauigifera, et arcentibus ab eo latis paludibus omnem uiam, excepta una, studio potius quam natura facte*, ‘De kerk van Donk ... de plaats waar zij staat, ligt afgezonderd en is aantrekkelijk, aangezien een bevaarbare waterloop er rondom stroomt en uitgestrekte moerassen alle toegang verhinderen, op uitzondering van een weg die veeleer door (menselijke) inspanning dan van nature is tot stand gekomen’.⁽²²⁾

Tot besluit: *donk* ‘zandverhevenheid in alluvium’ is kennelijk een vroeg voorbeeld van door de toponymie vereeuwigde ver-
noeming op grond van vormgelijkenis. De mogelijkheden zijn hierboven op de revue gepasseerd. *Donk* ‘mesthoop’ kan best voor inspiratie hebben gezorgd. *Donk* ‘kuilhut’ komt minder in aanmerking, *donk* ‘ophoping, hoop zonder meer’ nog minder. Beide laatste mogelijkheden kunnen echter niet geheel worden uitgesloten aangezien het beeld van **dungi-* f. / **dunga-* m. in de Germaanse dialecten buitengewoon complex is.

Horst en varianten

De bovenstaande conclusie én de geografische complementariteit van de oudste (‘Frankische’) *donk*-namen en de oudste (‘Saksische’) *horst*-namen (zie de kaart in Van Loon 2017, 171, met een dominantie van *horst* in oostelijk Nederland en in Westfalen), doen ook voor *horst* de stelling van antropogenese verlaten. Het designatum is quasi hetzelfde als dat van de *donk*-namen.

Het beeld van de aanwezigheid van *horst* in West-Vlaanderen en aangrenzend Pas-de-Calais en Nord (met de daarvan

verder hieronder bij de bespreking van de namen op *-tûn*. De grootscheepse Germaanse kolonisatie van de Lage Landen en Noord-Frankrijk viel pas daarna, op het einde van de 5de en in de 6de eeuw. Men kan aannemen dat van dan af ook de term *donk* in de Lage Landen zijn intrede heeft gedaan, getuige vroege nederzettingsnamen zoals Mendonk en Desteldonk.

⁽²²⁾ Met dank voor de vertaling aan em. prof. dr. Hugo Thoen, die verder meedeelt: ‘De rivier waarvan sprake is de Gete, die even ten westen van het dorpscentrum loopt. Gracht- en beekpatronen vooral ten noorden wijzen inderdaad op een thans grotendeels drooggelegd nat gebied’.

afgeleide conclusies m.b.t. het parcours van de Germaanse kolonisatie van Engeland en de Vlaamse kust, zie voor de problematiek Udolph 1994, 718, 791, met kaart nr. 56: *Horst*; Van Loon 2017, 185-188) dient tevens te worden bijgesteld. *Horst* komt aan de Vlaamse kust wel degelijk voor, zij het in de ontronde vorm *herst* (*harst*) (vgl. *ers* < *ors* uit Germ. **hursa-* n. 'paard'). *Herst* is trouwens ook de vertegenwoordiger van Oudengels *hyrst* die men aantreft in Kent.

Voorbeelden (als simplex) uit Noord-Frankrijk: Guînes 1120 *Herst*, Ferques 1286 *le Herst*, Landrethun-le-Nord 1286 *le Herst*, Pittefaux 1280 *Herst*, Grevelingen ca. 1300 *Herst* en Zuidpene 1494 *de Herst* (De Flou V 943-945). Voor Vlaanderen zijn wij over het landschapsgeografische voorkomen van *horst/herst* vooral goed ingelicht door de publicaties van M.K.E. Gottschalk (Gottschalk 1955, 85-86 en Gottschalk 1984, 10-14). Vele *herst*-namen laten zich thuisbrengen op de Grote Dekzandrug van Oudenburg en Gistel tot Stekene (+ de Cuesta van Zomergem-Oedelem), via Hulst en Saaftinge noordwaarts afbuigend naar de Rillandrug en oostwaarts naar het Hobokengat (zie voor de kaart Verbruggen 2002, 11). Deze langgerekte zandige pleistocene hoogte, een oude kustzoom die enkele duizenden jaren ouder is dan de holocene *donken* van hierboven (Vandamme & De Leenheer 1966, 108), hield lange tijd de doorbraak van de Westerschelde tegen en bepaalde tevens de veengroei. In latere tijd werd die hoogte grotendeels afgedekt door afzettingen, maar op sommige plaatsen wist ze stand te houden en bood zelfs mogelijkheden voor menselijke occupatie. Voorbeelden: Loppem 1281 *Herst*, Jabbeke 1291 *die Heerst* en Dudzele ca. 1300 *de Herst*, *Heerst* (De Flou V 943-945); Bassevelde, Boekhoute, Kaprijke en Watervliet 1238 *inter Morum et Horst*, 1272 *in Bochhaute in loco qui dicitur Herst*, 1280 *up de Herst*, 1289 *ter Heerst waert*, 1307 *an de Erst bi Benthille*, 1351 *up de Heerste*; Zomergem ca. 1280 *Ghiselin de Arst*, 1456 *up de Huerst*, ca. 1470 *inde Cleene Eerst*, 1573 *dHerst*; Hulst 1307 *de Herst*.⁽²³⁾

⁽²³⁾ Buiten deze grote zandrug treft men *horst* aan op landschappelijk vergelijkbare plaatsen, zo in Melle begin 13de eeuw *Rasonis horst*, ca. 1390 *Raets*

T.L. Markey leidt het woord af van IE **ker-/*kor-* ‘branden’, hierbij verwijzend naar de ‘slash-and-burn agricultures’ (Markey 1972, 34), M. Gysseling verkiest hier aansluiting bij IE **kers-* ‘borstel, stijf haar; ruw en kriebelig zijn’, vgl. Oudhoogduits *hursti*, ‘Latijn *crista*’ ‘kam op de kop van dieren’ (Pokorny 1959, 583). Hij legt toponymisch *horst/herst* uit als Germ. **hursti-* f. ‘met hout begroeide zandige opduiking in moerassig terrein’.⁽²⁴⁾

BIJDRAGE 2

HERUALDOLUGO EN ANDERE ‘TAALEILANDEN’

Inleiding

In het werk van Jozef Van Loon van 2017 passeren ook een aantal insulaire taalgebieden de revue, waarbij vroegere visies vaak in een nieuw daglicht worden geplaatst. Ook de streek rond het West-Vlaamse Roksem wordt beschouwd als een lang verdwenen relictgebied, een Romaans dan, waarnaar het (als naam en vorm) zonderlinge *Herualdolugo* als wegwijzer moet dienen. *Herualdolugo* had eerder al de aandacht gewekt. Maurits Gysseling beschouwde de naam in al zijn publicaties als een puur Germaans bouwsel, wat kadert in zijn opvatting dat Vlaanderen ten noordwesten van Leie en Schelde buiten de greep van de Latinitas resp. Galloromania is gebleven. In hetzelfde jaar 2017 publiceerde de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie in haar *Handelingen* mijn bijdrage

Hurst, Beoostenblijde ca. 1260 *up de Herst*, 1342 *van der Sandhaerst nederwaerd*, Wondelgem 1280 *ter Horst*, 1574 *vp dUrst*, Petegem-Schelde 1290 *Simon dele Hurst*, 1399 *op de Hurst*, Sint-Katarina 1295 *in de Heerst*, Drongen 1323 *Heurst*, Zwijnaarde ca. 1345 *van Blooms horste*, 14de eeuw *van Bloems herst*, Vosselare 1370 *vp de Bloete Hurst*, Wortegem 1388 *de Hurst*, Zevergem 1399 *beneden der Hurst*, Sint-Kruis-Winkel 1405 *an de Hurst*, 1468 *in dEerst*, Sint-Gillis-Waas 1433 *bijder Heerst*, Wondelgem 1445 *vp de Neder hurst*, Zottegem 1468 *vp Pladuts dat men heet de Hurst*, Wichelen 1493 *vpde Hurst*, 1559 *vp tHustken*.

⁽²⁴⁾ Het Oost-Vlaams kent nog [Ronse] *hurste* f. ‘talud’ en [Geraardsbergen] *hurstken* n. ‘kleine berm, graskant’, het Brabants [Assen] *hurst* m. ‘struik’.

onder de titel *De ‘Romaanse enclave’ tussen Aalst en Brussel*, waarin de vele insulaire taalgebieden in en om België worden opgelijst en gedetermineerd (substraat vs. superstraat, al dan niet taalgrensgelateerd, ...). Voor de duidelijkheid: de streek rond Roksem is in de inventaris niet opgenomen.

Hieronder poog ik mijn inzichten verdere vorm te geven voor (1) *Herualdolugo* (met een uitweiding over de toponymische elementen *lage* en *lo*), (2) het gebied met de namen op *-tûn* rond Boulogne-sur-Mer en (3) het gebied met de namen van het type *Lobbès* aan de Samber.

1. *Herualdolugo*

De naam *Herualdolugo* verschijnt in de bescheiden van de Sint-Bertijnsabdij bij Sint-Omaars als volgt:

745 kop. 10de eeuw *Ego ... Felix ... praesbiter ... concessi ... ad monasterium Sitdiu ... cellam meam in loco nuncupante Hrochashem siue Herualdolugo ... quam ego in honore sancti Michahelis archangeli uel sancti Iohannis Baptistae uel Sanctae Mariae ... uel ceterorum sanctorum uili opere construxi ...* Priester Felix schenkt de door hem gebouwde *cella* in Roksem (bij Oudenburg), ‘*Herualdolugo*’, aan de Sint-Bertijnsabdij bij Sint-Omaars (*Sitdiu*, elders *Sithiu* gespeld);

770 kop. 961 in *Heraldo luco*.

Tal van auteurs lieten hun licht schijnen op deze merkwaardige naam. Hieronder een overzicht: van Alfons Dassonville in 1894 tot Jozef Van Loon in 2017.

Dassonville 1894: Germaans-Romaans

Voor *Herualdolugo* besloot A. Dassonville in 1894 al tot de etymologie *hari + wald* ‘leger-woud’, met toevoeging van ‘Klassiek-Latijnsch *luco*’. *Luco* zou door Romaanse evolutie *lugo* zijn geworden: ‘*lugo*, voor *luco*, stelt de volkslatijnsche gedaante voor, waar de *c* tusschen klinkers reeds tot *g* verzwakt was vooraleer voorgoed uit te vallen’. Ook deumlaut in *Herualdo-* had deze auteur al herkend en gedateerd: ‘Het vermoedelijke tijdstip

van het intreden in het Diets van de *i*-omklank der *a* ... Mischien mag men aannemen dat in 745 het omklanken van *a* reeds ver gevorderd, ja zelfs voltrokken was' (Dassonville 1894, 269, 280-81).

Mansion 1924: Germaans

De naamkundige J. Mansion formuleerde zijn visie als volgt: 'Wat ook *lugo* moge zijn, *Herwald* is een persoonsnaam'; 'Mischien schuilt onder *Hervaldolugo* een naam op *-loo* of *-laus*; '*Hervaldolugus* is waarschijnlijk fout voor *lucus* of iets dergelijks' (Mansion 1924, 29, 209, 268).

*Gysseling 1945 en later:
niet Romaans, maar Germaans*

Maurits Gysseling was amper vijftienvintig toen hij met een artikel onder de titel *Heroaldolugo* zijn uitzonderlijk talent bewees: Gysseling 1945. De slot-*o* van *Heroaldo-* legde hij als volgt uit: 'Het vervangen van de Germ. voegvocaal *a* door Lat. *o* komt in den Merovingischen tijd nog vaker voor; b.v. *Andoverpenses* in de Vita Eligii, eerste kwart 8^e eeuw'. Wat *lugo* betreft, was het voor hem duidelijk dat *luco*, 'voor een 10de eeuwsch copiist volkomen begrijpelijk', gesubstitueerd was aan *lugo* en niet omgekeerd, zoals A. Dassonville (*Biekorf* 5 (1894), 269-72; 277-81) het gezien had: 'Dassonville meent integendeel dat *lugo*, zijnde een vorm met romaansche verzachting van de gutturaal, aan *luco*, den klassiek-Latijnschen vorm, gesubstitueerd werd. Maar dat toch niet meer in de 10^e eeuw te St. Bertijns?'.

Zo kwam M. Gysseling tot het besluit dat *Heroaldolugo* diende te worden beschouwd als een 'latinisatie van wat in het plaatselijk Germaansch dialect zou luiden: *Herwaldaluga (datief)'. Het element *luga* plaatste hij als dat. sing. bij *lauha > *loo* 'heilig bos', hierbij verwijzend naar Oudengels *leag* naast *leah*: 'grammatischer Wechsel'. 'Het heilig woud, of de gewijde open plaats daarin' van 'een zekere Herwald' of een' woud toegewijd aan Herwald, 'hij die heerscht over het leger', zijnde

blijkbaar Wodan'. Bovendien was Gysseling ook al tot de bevin-
ding gekomen dat 'Herwaldaluga de oudere, Hrochashem de jon-
gere benaming voor de plaats' moest zijn, zodat de eindconclu-
sie kon luiden: 'Het prijsgeven van den naam *Herwaldaluga* ten
gunste van *Hrochashem* zou dan juist een gevolg zijn van de
kerstening'.

Op de handgeschreven steekkaart bestemd voor het TW leest
men: '*Heroaldo luco*, vroegere naam van Roksem? Blijkbaar lati-
nisatie van Germ. *Heroaldas lōha* 'open (heilig) bosje van Germ.
Hariwald (*harja- m. leger + *walda- m. 'heerser') + *lauha- n.
Wegens de vroege stichting van een *cella* aldaar is *Hariwald*
veeleer op te vatten als een bijnaam van Wōdan (On. Herjan(n)),
Herfōðr en misschien Harigast op de helm van Negau dan als
een persoonsnaam'. In het TW zelf gaf M. Gysseling het Ger-
maanse pantheon en de *interpretatio christiana* echter op: Germ.
*Hariwaldas lauha- n. 'bosje op hoge zandgrond, van Hari-
wald'. De god Hariwald/Wodan was een sterveling geworden.
Mogelijk had M. Gysseling hier *Chariovalda* (ca. 100 n. Chr.),
de naam van een Bataafse vorst, voor ogen.

In zijn latere studies (Gysseling 1985; Gysseling 1990) is
M. Gysseling *lauha- een andere betekenis gaan toekennen.
Zijn inzichten kunnen als volgt worden samengevat. Het woord
(zie IEW 687 *leuk*-, *louko*-) moet aanvankelijk hebben betekend:
'(hoger gelegen) open plek in een bos'. Vgl. onder meer Gotisch
liuhath 'licht', Nederlands *licht*, Grieks *leukos* 'helder, schitte-
rend', Latijn *lux*. Zowel Oudnoors *lō* als Oudengels *lēah* bete-
kenen 'open plek in een bos' (Smith II 18), in het Duits bete-
kent *Lichtung* dat ook. Uit die betekenis ontwikkelden zich
onder meer 'vergaderplaats in een bos', denk aan *Marklo* (ver-
gaderplaats van de Saksen volgens de Vita Lebuini), *Tongerlo*
en *Tessengerlo*, maar vooral 'cultusplaats in een bos', denk aan
Heilo en *Donderslag*.

Van Osta 1994 en 2001: Germaans

In 1994 verdiepte W. Van Osta zich in de mogelijke beteke-
nissen van het element *lo* en besprak tevens M. Gysselings

bovenstaande verklaring van de naam *Heroaldolugo*. Hij verwierp M. Gysselings verklaring van de naam op zichzelf niet, maar waarschuwde voor het veralgemenen van het door M. Gysseling voorgestelde paradigma (Van Osta 1994, 176, voetnoot 88; Van Osta 2001, 89). Tegelijk stelde hij, rekening houdend met het al dan niet optreden van de wet van Verner, twee mogelijke paradigmata voor. Tevens kwam hij tot de conclusie dat beide paradigmata vrij vroeg onderhevig waren aan allerlei analogische gelijkschakelingen.

*Van Loon 2017:
niet Germaans, maar Romaans*

Op overtuigende wijze toont J. Van Loon nu aan dat voor de slot-*o* van *Herualdo*- een betere verklaring voorhanden is: *-o* als weergave van de Vroegromaanse uitgang van de cas oblique (waarin ook de gen. sg. begrepen was) van de gelijklettergrepige mannelijke substantieven (Van Loon 2017, 88-89)⁽²⁵⁾. Deze uitgang bleef zelfs aanwijsbaar tot in de 9de eeuw. Verder beschouwt J. Van Loon *lugo* als de klankwettige voortzetting van Latijns *lucus* ‘tempelbos’, met de typische Vroegromaanse lenisering van intervocalische *-k-* tot *-g-* (p. 80). Zo is 745 *Herualdolugo*, 770 *Heraldo luco* voor hem een volwaardig Romaans toponiem dat een nieuw licht werpt op de taalverhoudingen in Vlaanderen in de vroegste middeleeuwen: ‘Zowel fonologisch (*lugo*) als morfologisch (*Heruald-o*) vertoont het de kenmerken van een autochtone Laatromeinse plaatsnaam die zich in het hartje West-Vlaanderen tot in de achtste eeuw ongestoord volgens de klankwetten van het noordelijke Vroegromaans verder heeft

⁽²⁵⁾ Met verwijzing naar het Saarland en de noordelijke Elzas, waar W. Haubrichs die Romaanse *-o* in tal van vroegmiddeleeuwse toponiemen had herkend: Haubrichs 1983, 248, voetnoot 89. Vóór hem had M. Gysseling de Romaanse *o* van de cas oblique al aangewezen in de vele Germaanse woorden in de Lex Salica (6de-8ste eeuw) zoals *mallobergo* (d.w.z. vóór het gerecht) voor Germaans **maþlaberga-*: ‘Het is aan de taalvorm van de glossen duidelijk te zien dat ze opgetekend zijn door Romanen. Zo bv. verschijnen de substantieven die tot de (mannelijke en onzijdige) *-a*-klasse behoren, normaal in de Romaanse accusatief op *-o*’ (Gysseling 1976, 60).

kunnen ontwikkelen ... De conclusie is dan ook dat er omstreeks 745 in de buurt van Roksem door een deel van de bevolking nog een Volkslatijns of Proto-Romaans dialect als substraat moet zijn gesproken waarin de oorspronkelijke Laatlatijnse plaatsnaam was blijven leven' (Van Loon 2017, 94).

J. Van Loon merkt verder op dat de naam ook voor de fonologie van het oudste Kustnederlands zijn belang heeft: 'De *-i* van *Hari* was in het westelijke Nederlands al omstreeks 725-750 verdoft, zoals te zien in de leesvariant *Theraldo* in afschrift B, en ook de umlaut *Hari* > *Here* had er al zijn beslag gekregen ... het westelijke Oudnederlands deelt beide kenmerken met het Oudengels, waar zowel de verdoffing van de ausloutende *-i* als de umlaut *a* > *e* al in de oudste bronnen zijn voltrokken' (Van Loon 2017, 95).⁽²⁶⁾

Toch niet Romaans, maar Germaans?

Vroege Kustgermaanse umlaut in een Vroegromaanse naam die zich ongestoord tot omstreeks 745 kon handhaven, zou een toch wel erg vreemde eend in de bijt zijn. Een overtuigend voorbeeld van een ongestoord op zijn Romaans geëvolueerde (en later in de Germania geïntegreerde) Germaans-Romaanse naam is Harles [Vaals: Lb] 1120 kop. 1157 *Harleis* uit *Hariliacas 'toehorend aan Harilo', TW 451.

Doorgaans vertonen Belgische en Noord-Franse namen met *harja-/ hari-* echter wel degelijk umlaut, wat de geweldige impact van de vroegmiddeleeuwse Germaanse kolonisatiegolf in Noord-Frankrijk onderstreept: (ook met Harilo) Herlies bij Rijsel 1135 kop. 13de eeuw *Herliis*; Herly bij Montreuil-sur-Mer ca. 1000 kop. 11de eeuw *uillam Herlecham*, 1162 *Herli*. Ontelbare andere voorbeelden.

⁽²⁶⁾ In het Oudengels is de palatale umlaut van *a* een 6de/7de-eeuws verschijnsel. In het Nederlands wordt de *i*-umlaut grafisch zichtbaar in de 8ste eeuw. Een zeer vroeg voorbeeld lijkt de spelling *Cheristalius* (voor Herstal bij Luik) in de Vita Sancti Landiberti van ca. 718 kop. 8ste eeuw, door een gelijktijdige hand nog verbeterd in *Charistalius*. J. Van Loon dateert de (westelijke) *i*-umlaut in de late 7de eeuw (Van Loon 2014, 136).

Ook al het uitzonderlijke gegeven dat ‘indien hij opklimt tot de 4de-5de eeuw, hij het oudste voorbeeld is van een hybridische samenstelling van een Germaanse persoonsnaam en een Romaans substantief waarin het determinans aan het determinatum voorafgaat’ (Van Loon 2017, 93) zet aan tot grote voorzichtigheid bij het interpreteren van *Herualdolugo* als een Romaans bouwsel. Aangezien umlaut precies Germaanse evolutie aanwijst, dient veeleer de kaart van ‘ongestoorte Germaanse evolutie’ te worden getrokken. Bij de interpretatie van een vorm als *Herualdolugo* dient men m.b.t. de vroegmiddeleeuwse scriptoria ten noorden én ten zuiden van de taalgrens met niet een, maar met twee ontwikkelingen rekening te houden.

Ten eerste was er het algemene streven om namengoed netjes te doen inkantelen in de context van de Latijnse schrijftaal. Zulks leidde tot allerlei vernuftige Germaans-Latijnse wisselprocedures. Het Gentse Liber Traditionum bulkt van voorbeelden van verlatijnste tussen niet-verlatijnste namen: 639 *Friesale, VUetersale, Hrintsale, Firenthammo, Ruodungo, Buroclar, Faltsale; Fiessalis, Firentsammo, Hrintsalis, ...* DB, 135. In 649 verschijnt het huidige Tatinghem bij Sint-Omaars zelfs als *Tatinga uilla*, DB, 6, het dorp Zegelsem tussen Brakel en Oudenaarde op zijn beurt als 866 kop. 18de eeuw *Sigulfi villa*, TW, 1099. Niet meer dan perkamenten vormen.

Ten tweede was er het gegeven dat de oude Latinitas langzaam aan het diversifiëren was gegaan. Het Latijn was er een zwerm Romaanse dochtertalen aan het baren. Het zelf niet goed beseffend, gebruikten de erudiete redacteurs en kopiïsten van de scriptoria van de abdijen in Italië, Spanje en Gallië, tevens over de Germaans-Romaanse taalgrens heen, een incorrect Latijn. Hun spreek- en denktal was niet langer het Latijn, maar meer en meer het Vroegromaans. Voor hun omzettingen en aanpassingen vielen zij dan ook niet langer terug op het Latijn alleen, maar tevens op het Vroegromaans. Zo kreeg *Herualdolugo* op de (toentertijd Dietstalige) abdij van Sint-Bertijns bij Sint-Omaars een Latijns/Vroegromaans kleedje: **Herewaldas* werd **Herewaldo* (Vroegromaanse gen. sg.), **luga*

(zie hieronder) verscheen als *lugo* (Latijnse dat. sg.), op het scriptorium effectief 'begrepen' als de Vroegromaanse evolutie van *luco*, bij *lucus*⁽²⁷⁾, getuige de vorm *Heraldo luco*.

Ook na de 9de eeuw, toen de Vroegromaanse uitgang *-o* van de cas oblique uit beeld verdwenen was, werden niet zelden hybridische Latijns-Romaanse naamvormen gereconstrueerd. Ik haal hier het voorbeeld aan van de namen Velzeke en Ruddershove, nu samengevoegd in de naam Velzeke-Ruddershove, een gemeente gelegen op ca. 25 km. ten noorden van de Diets-Romaanse taalgrens van omstreeks het jaar 1000. Velzeke ca. 1005 *Felseka*, 1144 *Felsca* verschijnt keurig aan de wetten van het Oudpicardisch aangepast als 1225 *Fauseke*, 1231 *Fas^eke*, 1245 *Faske*. Ruddershove 1166 *Rodgershouen*, 1272 *Rogershoue* vindt men in de bronnen omgezet als 1040/50 *Rogeri cortem*⁽²⁸⁾, 1171 *Rogiercort*, 1189 *curia Rogeri*. *Rogeri cortem* is zo'n hybridische vorm: Medio-Latijn *curtem* (bij *curtis*) verschijnt er als *cortem*, met klankwettig stadium *o* (aan Klassiek Latijn *ō* beantwoordend: *cōrtem* uit *cohortem*)⁽²⁹⁾. Hoe vakkundig gefabriceerd ook, beide zgn. Germaans-Romaanse doubletten vermogen geenszins te bewijzen dat Velzeke en omgeving tijdens de vroege middeleeuwen een tweetalige vlek vormde!

'*Herualdolugo* als Germaanse naam' zet aan terug te keren naar de opvatting van M. Gysseling: een naam op Oudnederlands *lauh-*, meer bepaald op *luga*, de verbogen vorm ervan, zoals kan blijken uit *lugo*. Men kan uitgaan van Germaans

(27) Net als Latijn *nemus, silva, silvula*, ... werd *lucus* welbegrepen gehanteerd over de taalgrens heen, vgl. 1114 kop. 1157 *infra lucum qui Hagen nuncupatur*; bij Herzogenrath, TW, 434.

Zie over Lat. *lucus* 'bos' ten eerste FEW V 411: als soortnaam enkel Oudchampanois *luz* 'bois, forêt', maar als plaatsnaam overvloedig overgeleverd, en ten tweede het uitvoerige artikel van M. Mulon over toponymisch *lucus* ten noorden van de Loire, waar het woord al in de Romeinse tijd doorgaans gewoonweg 'endroit boisé' moet hebben betekend. Daar, 'en domaine d'oil', vindt men *lucus* terug als *lu* uit *luz, lutz*,..., terwijl men 'en domaine d'oc' *luc* kent (Mulon 1981).

(28) Niet *curtem*, zoals het TW leest.

(29) Gefossiliseerd in volwaardige Romaanse plaatsnamen op Dietse bodem zoals Grijskoort (1154/55 *Gricuworth*, 1571 *te Grikoort*) bij Oudenaarde en Koord (17de eeuw *den Koord*) bij Voeren.

*Harjawaldas luga. In het Oudengels verschijnen van *lēah* verbogen vormen met *g* i.p.v. *h*: gen. *lēagas*, dat. *lēage*, zie Ekwall 1951, 278 s.v. Oe *lēah* m. (dat. *lēa*, *lēage*) and *lēah* f. (dat. *lēa*, *lēage*, *lēg*)⁽³⁰⁾: 'The original meaning was 'an open place in a wood, a part in a wood with the trees scattered so that grass can grow'. In Engl. pl. ns. two senses: 1. 'a naturally open space in a wood, glade (so not a clearing)', 2. 'wood, forest'. 'The great forest of Weald in Kent and Sussex is called 477 *Andredesleage* (The Anglo-Saxon Chronicle, Wyre Forest is called 816 *Weogorena leage* (Cartularium Saxonicum, ed. Birth). *Leah* is common in names denoting places for heathen worship, as Thundersley; *Leigh* comes from the uninflected *lēah* or from the dat. *lēage*'. A. H. Smith herhaalt Ekwalls bevinding dat het niet om een rooiing of een menselijk ingrijpen kan gaan: 'Ekwall's suggestion that in a great many p.ns. *lēah* should be rendered 'woodland glade' rather than 'clearing' has much to commend it, in view of the evidence of the types of compound, the OE usages and the cognates in other languages' (Smith 1956, II, 19).

Ook op het continent treft men - naast *lauha* met *h* - vormen met *g* aan. Naast *Herwaldolugo*, is er hier de grote groep van namen in de literatuur bekend als 'de namen op *-lage* van het noordwesten van Duitsland en aansluitend Nederland'. In veel van de oude attestaties ziet men *o* afwisselen met *a* en merkt men tevens dat *lage/loge* afwisselt met *loh*, ..., wat het LNT onder één noemer doet plaatsen: *la(o)* ('de Oudfriese vorm'), *lo(a)*, *loe*, *loge*, *loh(e)* 'bos e.d.' (LNT, 488). Hieronder volgt een greep uit de oudste namen op *-lage* zoals die in het TW voorkomen. Het valt op dat vele ervan een *o*-vocalisme vertonen.⁽³¹⁾

⁽³⁰⁾ Meer over deze evolutie bij Campbell 1959, 181, 235.

⁽³¹⁾ Zulks blijkt ook uit Förstemanns toponymische voorbeelden met *lage* als grondwoord: 9de eeuw *loge*, 10de-12de eeuw *lage*. Andere voorbeelden die de levenskracht van *loge* onderstrepen: Hettlage (Osnabrück) 9de eeuw *Hetlogun*, Söllingen (Helmstadt) 963 *Sologe*, 978 *Solegon*, 994 *Sulogun* en Wathlingen 1022 *Waditlogon*, *Waditlagun* (Wagner 1967, 60, 64) en zelfs familienamen zoals Bramloge/Bramlage en Moorlog/Moorlag in Ebeling 1984.

- 745 kop. 10de eeuw *in loco nuncupante Hrochashem siue Herualdologo*, 770 kop. 961 *Heraldo luco*, onder Roksem West-Vlaanderen
 801 kop. begin 10de eeuw *siluam que... dicitur Braclog* = Bruggelen onder Apeldoorn Gelderland
 10de eeuw *Stapuloga* = Stapelage⁽³²⁾ onder Hörste über Lage Lippe Kreis Büren Nordrhein-Westfalen
 10de eeuw *Binutloga*, *Binutloge*, midden 12de eeuw *Benedlage* = Bentlage onder Rheine l.d. Ems Nordrhein-Westfalen
 10de eeuw *Calbesloge*, *Caluaslogi* = Kalveslage onder Langförden Nordrhein-Westfalen⁽³³⁾

⁽³²⁾ Vgl. de namen Stavele 1218 *Stauela* en Stavelot ca. 650 kop. 10 eeuw *Stabulau* naast ca. 648 kop. 13de eeuw *Stabulus*, TW, 933. Dat soort afwisseling singularis/pluralis komt meer voor: Kallo (?) 845/55 kop. 9de eeuw *Caloo* naast 1ste kwart 8ste eeuw kop. 10de eeuw *Chanalaus*, Berclau in Billy-Berclau Bt 1177 *Berclau* naast ca. 1040 *Berclaus*, Otterlo in Ede Gl 838 kop. 11de eeuw *Uttarlo* naast 855 kop. 10de eeuw *Ottarloun*, TW, 166, 550, 777.

Nadat hij *los* aanvankelijk beschouwd had als de Romaanse pendant van *lon* (zie s.v. Loon 1015 *Los* naast 1096 *Lon*, TW, 634), kwam M. Gysseling later (Gysseling 1969, 34; Gysseling 1984, 139-141) tot de bevinding dat achter beide vormen wellicht oude bewonersnamen schuilen: *lon* < *laun* < *laum* uit Germ. dat. pl. **lauhum*, naast *los* < *laus* uit Germ. nom. acc. pl. **lauhas* (later in het Romaans gereïnterpreteerd), meer over dat naamtype bij de bespreking van de naam Lobbes.

Naast die opvatting van M. Gysseling is er de interpretatie van de vorm *lon* als een louter numerieke pluralis: 'een groep van dicht bij elkaar gelegen bosjes' (zie Van Loon, 2017, 39).

⁽³³⁾ In de namen Kalveslage en Kalslagen kan *kalf* 'dier' in gen. sg. niet worden ontkend. Vgl. hieronder een resem soortgelijke namen. Het type 'dier-naam in gen. sg./pl.' was erg courant.

In de naam Kalslagen (Nl. Calslagen) herkent men onmogelijk *kalf* 'afgezakte grond' bij 'een sloe of geul met onvaste kanten'. Toponymisch *kalf* 'afgezakte grond' is onaanvaardbaar voor de naam Kalf in noordelijk Oost-Vlaanderen. Meer bepaald komt Kalf er voor ter benoeming van de alleroudste en grootste hoger gelegen moerschoofden, zo in Wachtebeke en in Sint-Gillis-Waas, waar *kalve* met veel moeite zou kunnen worden verklaard uit **kavle* '(basis van een) moerverkaveling'. Een andere gooi naar de betekenis vindt men in Walther 1971, 66, m.b.t. de naam Kalbe an der Saale 10de eeuw *Caluo*, *Calua*: mogelijk bij IE **kel* 'uitsteken, hoog' zoals in Litouws *kalva* 'kleine heuvel', wat topografisch zou passen, maar al te ver in de tijd gegrepen lijkt: moerschoofden zijn middeleeuwse creaties. Men kan zich daarom afvragen of Mnl. *calf* 'jong van om het even welk groot dier' (MW III 1122) hier niet in aanmerking komt, metaforisch dan: 'de pasgeborene' (denk aan de oude herbergnaam 'Kalf/paard in de wieg', d.w.z. 'de na uitgraving overgebleven en meteen bewoonde insulaire plaats'. Hetzelfde element *kalf* kan worden herkend in de naam Calfven 1420 *liggende bijnoirden Calfenne*, 1480/81 *Calven*, voor een

10de eeuw in *Hirutloge* = Herzlake Niedersachsen

1129 *Caluerlage* = Kohlflage onder Föckinghausen Niedersachsen

12de eeuw *Erloge* = Erlohe onder Ennepetal Arnsberg Nordrhein-Westfalen.

Hierbij behoren mogelijk, ondanks oudere attestaties als *lo*, *lo(h)a*:

10de eeuw *Astarlohon* = Asterlagen⁽³⁴⁾ onder Hochemmerich Rheinhausen Nordrhein-Westfalen

10de eeuw *Elmloha*, *Elmloa* = Elmelage onder Bakum Niedersachsen

10de eeuw *Fliedarloa*, *Fliadarloha* = Flerlage onder Essen Oldenburg Niedersachsen

1165 *Kaueslo* (lees *Kalueslo*) = Kalslagen onder Aalsmeer ten ZW van Amsterdam Noord-Holland.⁽³⁵⁾

kleine heerlijkheid bestaande uit een lange strook in het noorden van Ossendrecht, met een herenhoeve op de hoge gronden en strekkend tot de oude Schelde en een bijbehorend gehucht langs de Hoge Rand (met een 16 meter hoge steilrand) (vriendelijke mededeling van dr. Karel Leenders).

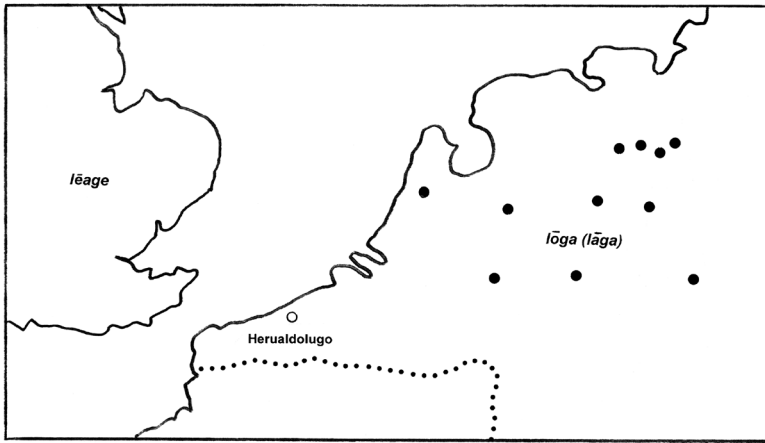
Het tweede element in Kalveslage en Kalslagen kan beslist niet worden uitgelegd als Onl. *slōh- 'diepe plaats met veel modder'. Hiermee wordt niet gezegd dat *slōh- bij ons niet bestaan heeft. Hoewel de etymologie van Laاتمnl. *sloe*, (hypercorrect) *sloede* volgens M. Schönfeld nog omstreden is (Schönfeld 1955, 230), mag het woord met zekerheid worden geplaatst naast Oudengels *slōh* (*slōge*, *slō(e)* dat. sg.) 'a slough, a mire' (Smith 1956, II, 129). Het woord is thuis van Zeeland, Holland en Wesfalen tot Pommern (Bahlow 1965, 424), vgl. Gallée 1903, 286: Oudnederduits, Oudengels *slōh*-, 'spleet, kloof', zodat mag worden verondersteld: 'spleet' > 'greppel' > 'geul'. Als soortnaam is het woord geattesteerd in Dordrecht: 1458 *buten der sloede* '(straat)goot' (MW VII 295).

Voor Kalveslage en Kalslagen voldoet het bovenbeschreven semantisch profiel van *sloe* echter geenszins: enkel late attestaties en als term ter benoeming van greppels en over het strand lopende geulen. Ten tweede is er een ernstig fonologisch bezwaar om in beide namen *slōh- te herkennen: *ō* levert niet *oo* op, wel *oe* (vgl. *kō > *koe*), vandaar Laاتمnl. *sloe*, in Vlaamse en Nederlandse plaatsnamen zoals De Sloe, een inham in het Zwin bij Knokke, en Het Sloe, een water tussen Walcheren en Zuid-Beveland (De Flou XIV 872) en in Nederlandse plaatsnamen *sloeg*, *sloi* 'zompige gracht'.

⁽³⁴⁾ Vgl. voor *astar*-: in Dikkelvenne/Meilegem de naam Astert 1142 *Asterth*, met klaarlijklijke etymologie *as* + *ter* + *th* uit Germ. *aski- + *dra (vgl. Engels *ash-tree*) + *-ōpu*-.

⁽³⁵⁾ Veeleer op *-lo/-la* dan op *-lage* zijn: 1186 *Dunreslo*, 1213 *Dunresla*, 1220 *Donserle* = Donderslag onder Meeuwen Belgisch-Limburg en eveneens, niet in het TW voorkomend: 1379 *Ouersla*, 1486 *Ouersloe*, 1565 *Ouerslach* (materiaal Vic Mennen) = Overslag onder Koersel en 1440 *Wentersloe*, 1636 *Wenterslag*,

Kaart 3. De verbreiding van Oudengels *lēage* en westelijk Oudsaksisch *lōga* (*lāga*)

Noord-West-Duitsland (Nordrhein-Westfalen en Niedersachsen) spant hier de kroon, wat de namen als ‘westelijk Oudsaksisch’ laat bestempelen. Bij de beoordeling kan men even gaan denken: *luga* > *loga* > *laga* > *lage* zoals **ruþa-* (of **ruda-*) > *rode* > (Beneden-Rijn en noordelijker) *rade*⁽³⁶⁾. Geen probleem voor *luga* > *loga*: vgl. in de Lex Salica (6de-8ste eeuw) **fugla-* > *focla*, **puðra-* > *podero*, **skuta-* > *schoto*, **sunistō-* > *sonista*, ... (Gysseling 1976, 92, 98), voor *loga* > *laga* echter wel: hier gaat de vergelijking helemaal niet op. Ook al somt de lange lijst van namen op *rode* en *rade* in Gallée 1892 talloze vormen met *rade*

1777 *Winterslagen* (materiaal Vic Mennen) = Winterslag onder Genk. Bij al die namen zal latere aantrekking door *slag* (met welke betekenis ook) hebben meegepeeld. Anderzijds kan worden aangenomen dat sommige namen op *lo* verholen namen op *loge* zijn.

⁽³⁶⁾ Tot op zekere hoogte is het bovenstaande verschijnsel vergelijkbaar met (secundair) *hoge* naast *ho*, zelf klankwettig uit **hauha-* in het Nederfrankisch: al vroeg kreeg de verbogen vorm van *ho* ‘hoog’ hier een *g*: 1183 *Hogeland* te Grijskerke in Zeeland, 1190/1209 *Hogevlite*, bij IJzendijke, ca. 1200 *Hogemorgen*, te Flur in Zewen bij Trier (TW, 502). Toch is dat geen loepzuiver vergelijkingspunt: hieronder zal blijken dat zich voor de verklaring van *Herualdolugo* tevens een uitstap buiten het Nederfrankische taalgebied opdringt.

van vóór 1100 op, het blijkt hier in de regel om onbetrouwbare lezingen of corrupte versies te gaan. In het TW (materiaal tot 1225) verschijnt *rode* geen enkele keer als *rade*. W. Hoffmann heeft nu volledige duidelijkheid geschapen in het beeld van *rode/rade*. Voor het Rijnland kan worden gesteld dat *rade* pas vanaf de 14de eeuw echt begint door te breken. Uiterst vroege voorbeelden zijn: Weiperath onder Morbach 1098 *Weipperaide* en Wackerath onder Heinsberg 1277 *Wakeraide* (Hoffmann 1996). Een vroeg voorbeeld uit Voerendaal in Nederlands Limburg is 14de eeuw *Konnenrade*. Na rekking (ca. 1100) was *o* in *rode* een lange vocaal geworden met open kleur, wat de overgang *o* > *a* verklaart. Conclusie: de *u* van *-lugo* in *Herualdolugo* kan niet worden vergeleken met die van **rupa-*.

Nemen wij de namen op *lage* een tweede keer onder de loep, dan komen wij tot een andere en betere conclusie. Al vanaf hun verschijnen in de bronnen wisselen *o* en *a* in het woord af. Men kan zich dan ook niet van de indruk ontdoen dat beide vocalen teruggaan op Germ. *au*, die zich in Duitsland en ook ten onzent vanaf de 8ste eeuw ontwikkelde in de richting van een open vocaal $\bar{o}$ (de zogenaamde $\bar{o}^2$, nu een gesloten lange vocaal (37)) en in het Oudsaksisch(38), Oudfries en ook vroegste Oudwestnederlands (ook) in de richting van een nog opener $\hat{a}$, denk aan heel wat namen op *-slate* uit **slauta-* 'sloot' in Holland zoals Aker-sloot 1105/20 *Ekerslate*, het bekende 820/22 kop. 941 *Datnesta* 'het dode nest' (maar al 966 *Dotnest*) onder Drongen, Adinkerke 1123 *Adenckerka* (naast 1159 *Odenkerka*) uit **Audan kirika* en mogelijk ook Schare 1218 *Schare* in Assenede naast Schore 1211 *Scora* in Ossenissee uit **skaurnō-* 'aangeslibd land'.(39) Een typisch Ingweoons verschijnsel. Als etymon mag daarom voor

(37) Vriendelijke mededeling van em. prof. dr. Jan Goossens.

(38) Talloze antroponymische voorbeelden bij Schlauch 1955, 37 en Schlauch 1962, 16; zie verder over het weifelen tussen $\bar{o}$ en $\hat{a}$ in het Oudsaksisch, met uit de teksten voorbeelden als *bōm* naast *bām* uit Germ. **bauma* 'boom' Ramat 1969, 30-31.

(39) M. Gysseling beschrijft het verschijnsel als volgt: 'In het Nederlands vertoont de evolutie *au* > *ao* > $\bar{o}$ zich insgelijks inde 8ste eeuw ... Naast $\bar{o}$ *komen* in het Westnederlands en het Nederduits heel wat voorbeelden van $\hat{a}$ voor ... Het ligt voor de hand om aan de evolutie *au* > *ao* > $\hat{a}$ dezelfde tijdsbepaling te

de namen op *lage* een uitgesproken westelijk Oudsaksische pedigree worden verondersteld: Germ. **laugō-* f.⁽⁴⁰⁾

geven als aan *au* > *ao* > *ō*, daar beide in hetzelfde gebied optreden, dus 8ste eeuw' (Gysseling 1960, 80).

Niet zelden ziet men naast *lage* de vorm *lege* verschijnen. Een voorbeeld: Hartlage (Bielefeld) 12de eeuw *Hetleago*. K. Wagner heeft erop gewezen dat de vormen met *a* de oudste zijn en dat de overgang *a* > *e* niet het gevolg is van umlaut, maar van palatalisering teweeggebracht door de fricatieve *g*. Hij voegt er verder aan toe: 'Mehr dem Westen als dem Osten gehört der Uebergang von *-lage*, *-lege* über *leje zu *-ley*, *-lay* an' (Wagner 1967, 60, 62). Uiteraard denkt men hier meteen aan *ley* in tal van Engelse namen.

⁽⁴⁰⁾ In de hedendaagse Duitse toponymie wordt het etymologische verband tussen *lage* en *loge* veelal genegeerd. Zo herkent de bekende Duitse naamkundige J. Udolph in het Nederduitse 'Ortsnamenwort' *lage* 'Wiesenstück' exclusief *lāga f. 'plaats', dat dan verder de betekenis 'nederzetting' moet hebben aangenomen, zie Udolph 1994, 801-808 en Ohainski & Udolph 1998, 499: 'Der Ortsnamentyp ist in Norddeutschland relativ häufig und gehört zur älteren Ortsnamenschicht ... Die Grundform nd. *lage* < asä. *lāga* erlaubt einen Anschluss an die 'Sippe *liegen*, *legen*, *Lage* usw. Pokorny stellt zur entsprechenden idg. Wurzel **legh-* ... auch die Form *logho-s, m. 'Lager'. Dehnstufig zu *legh steht aisl. *lág*, asä., ahd. *lāga* 'Lage', mit Abtonung ags., afries. *lōg*, n. 'Platz' (Ohainski & Udolph 1998, 492, 499). Voor die opvatting steunt J. Udolph op de onuitgegeven universitaire scriptie van H. Siebel, waar wordt gesteld: 'Im Westfälischen, wo zwischen altlangem und tonlangem *ā* unterschieden werden kann, weist der lange, offene *o*-Laut im Stammvokal dieser Namen eindeutig auf altes bzw. as. *ā*. Als Grundform ist daher *lāga anzusetzen ... Von der Gemeinsamkeit mit den durch *ō*² (germ. *au*) gebildete *loh* kann nach den Ablautregeln keine Rede sein' (Siebel 1970, 158).

Hierboven is echter gebleken dat oude *ā* in Westfalen kan teruggaan op oude *ō*². In de namen op *-lage* is die oude *ā* blijkbaar veralgemeend. Hierbij zal aantrekking door het algemeen gebruikte *lāga f. 'plaats', een woord dat zelf echter nooit de status van 'Ortsnamenwort' heeft gehad, een aanzienlijk aandeel hebben gehad.

J. Udolphs opvatting bevreemdt verder omdat de auteur zelf tot de bevinning was gekomen dat *lage* en *lo* elkaar geografisch in grote mate completeren: 'Betrachtet man sich die Verbreitungskarte von germ. **lauha-* (Karte 48) und dazu in Vergleich die jetzt vorgelegte der *-lage*-Namen (Karte 58) ...: schon auf dem Kontinent hatte *loh-/loo-* (*Waterloo*) westlich des Rheins die Oberhand gegenüber dem *-lage*-Typus gewonnen (Udolph 1994, 808).

Opmerking: dat *lōga* / *lāga* 'bos' niet geattesteerd is in het Oudsaksisch (men vgl. Holthausen 1954, 44, met aldaar wel *lāga* 'Lage'), houdt de ontkenning van dat element niet in: het Frankische *hlāri-* komt evenmin voor in de Lex Salica.

R. Möller komt dichter bij de oplossing, vgl. m.b.t. de naam Loga 900 in *Lagi*, 11de eeuw *Loge*, ca. 1100 *Lage*, ca. 1500 *Lage*, *Loge*, nu *lōg*: uit Germ. **laugō-* 'Wiese, Feuchtige Niederung', maar stelt dat *lage* 'offene Fläche' een ander woord is (Möller 1970, 94). Uit het variantenapparaat van Loga blijkt

Sluit het *-lugo* van de naam *Herualdolugo* niet veeleer aan bij dat element? Het lijkt er inderdaad sterk op dat *-lugo* in *Herualdolugo* de Latijnse weergave is van Oudgermaans (ca. 600) **luga* uit **lugai*, dat. sg., met grammatische wisseling en nultrapvocalisme (zie **lauhaz-* m., paradigma II in Van Osta 1994, 177), in de achtste eeuw op zichzelf al een vrij archaïsche variant.⁽⁴¹⁾ *Lugo* voor Germaans *luga* doet denken aan *-lage* f. uit **laugō-*, dat op zijn beurt moet samenhangen met **lauhō-*. Meer zelfs, in theorie zou *-lugo* ook nog kunnen worden uitgelegd als de weergave van het **laugō-* van de namen op *-lage* f. zelf. Hier dient dan echter zowel fonologische als morfologische onderkenning van Latijn *luco* te worden verondersteld, voor rekening van de redacteur/scribent: *u* voor *au* en een masculinum voor een femininum⁽⁴²⁾, een wel minder geloofwaardige toedracht.

Lettend op het terugkeren van hetzelfde determinans in vele namen op *lage*, in vele namen op *lo* én in vele namen op *ley* in Engeland (Almelo-Elmelage-Almeley; Assel-Esslage-Ashley; Bentelo-Bentlage-Bentley; Berkel-Bircheleige-Berkeley; Bramel-Bramlage-Bramley; ..., zie Van Osta 2001) kan men stellen dat er, ondanks het verschil in genus ten gevolge van grammatische wisseling, aanvankelijk wellicht geen wezenlijk betekenisverschil is geweest tussen **laugō-* f. en **lauha-* n. Alles wijst in de richting van één primair etymon met één primaire betekenis: 'natuurlijke open plek in een bos'⁽⁴³⁾. Hieruit zouden dan 'open bos' en 'bosweide' en pas daarna 'bos' en 'al dan niet

echter ook hier duidelijk dat *loge* en *lage* hetzelfde zijn. Enkel heeft de vorm met *á* het deze keer niet gehaald van die met *ō*.

⁽⁴¹⁾ Het is onnodig in *lugo* een ander, overigens onbekend element IE **lugh-* te zien.

⁽⁴²⁾ Wat het genus aangaat, zij het opgemerkt dat ook Oudengels *lēah* zowel m. als f. is.

⁽⁴³⁾ De betekenis 'vrije open vlakte tussen bossen' voor *Lage* f., bij Jellinghaus (in Förstemann II, 2-3, met de uitdrukkelijke opmerking 'Förstemann will einen Teil der f. namen auf asächs. und ags. (poet.) *lagu*, m., see, flut, wasser beziehen. Vielleicht enthalten sie alle das westsächsische *lage* f. freie offene fläche zwischen wäldern. Nordfriesisch *laagh*, wiesengewende. Noch bis in die Altmark ist *lage* ein wiesenstück') en bij Jellinghaus 1923, Wagner 1967, 60 en Ebeling 1984, 106, kan wel de perfecte macro-versie worden genoemd van de primaire betekenis 'open plaats in een bos'.

vochtige weide (Sumpfwiese)' kunnen worden verklaard.⁽⁴⁴⁾ Die veronderstelling als ezelsbruggetje bij bespreking van het dispuut over de oorsprong van *lo* m. en *lo* f. hieronder.

Het benutten van de open, door verspreide houtwas en omliggend bos beschutte ruimte komt mooi tot uiting in het naamtype met *kalf* als determinans: Kalslagen in Nederland, Kalveslage, Kohlflage, Kaaflage, Kälberlage, Kaveloch en Calberlah in Duitsland en Callaly, Calveley, Calverley en Chawley in Engeland (Van Osta 2001, 96), mogelijk ook Poederlee 1118 *Pudele*, 1123 *Poderla*, waarin dan het in de Lex Salica voorkomende *podero* uit Germaans **puðra-* 'kalf, zuigkalf'⁽⁴⁵⁾. Denk verder aan de namen Kalverhage in Melle 1369 *tgoed van Caluerhaghe .xxv. buenre*, 1491 *tghoed ten Crayelo datmen nv eedt de Kaluerhaghe* (ca. 1225 *apud Crailo*), een bezitting van de Gentse Sint-Pietersabdij in Gontrode/Melle, Kalfhaag in Deinze 1398 *een alf houd buunre lants heed de Calfhaghe* en Kalverbucht in Velzeke 1466 *den Caluerbucht v dachwant* als later onderdeel van de Bosdries, de rand van het Munkbos van de abdij van Ninove aldaar.⁽⁴⁶⁾ En dan is er nog het veelzeggende in het

⁽⁴⁴⁾ Ook in het Oudnoors betekent *lō* zowel 'open ruimte in een bos' als 'grasland' (Smith 1956, 19). Vgl. m.b.t. een groot bos nabij Sint-Omaars 1127 *pasturam adjacentem ville Sancti Audomari in nemori quod dicitur Lo*, De Flou IX 883 en TW 626.

⁽⁴⁵⁾ M. Gyseling heeft aangevoerd dat **puðra-* schuilt in de Gentse naam Persellepoort (1323 *ter Podersellen porten*, 1325 *ter Puederselle porte*, 1329 *ter Perdersellen porten*), met *o* > *eu* > *e*. **Peuderzele* dus. Wellicht bevat ook de Brugse achternaam De Peuder (1292 *Willem Poyder*, 1299 *Willem Pueder*) **puðra-* 'kalf, zuigkalf', vgl. verder op basis van die achternaam Zeeuws-Vlaamse namen als Peurs (1380/81 *Peuders*) en 's-Peuderspolder (1342 *in Poderspolre*, 1355 *Puederspolre*, 1451 *in sPeuders poldre*). *Peuder* 'vistuig met tros wormen voor palingvangst' lijkt hetzelfde woord te zijn ('zuiger' als semantische verbinding?).

Namen als Puurs (1162 *Puoderce*) Poederlee en Poederoeien verwijzen uiterlijk echter naar een *ō*-vocalisme. Daarom wordt voor die namen veelal (niet geattesteerd) **puodar* 'modder' voorgesteld (vgl. Van Loon 2014, 160). Zou het echter kunnen dat **pōðra-* zich vroeg naast **puðra-* > **poðra-* 'zuigkalf' ontwikkelde? De dialectische basisklinker van Poederlee [*ˈpœ.yel*] wijst alvast niet op *ō*, maar op *o* > *eu* (WVG, 203).

⁽⁴⁶⁾ Vgl. verder Kalsdonk, een gehucht ten noordoosten van Roosendaal, NL. Onmiddellijk ten noorden ervan werd vanaf ca. 1280 een groot veengebied door ondernemers uit Gent en Brugge uitgeturfd. De naam is echter ouder dan die

Middelhoogduits genoteerde *suochen Kelber in dem Lôhe*⁽⁴⁷⁾. Kalveren graasden op loverrijke of door haagkant omsloten (en zo tegen zonnesteek beschermende), maar wel niet op waterzieke plaatsen. Veetelers weten dat men kalveren enige tijd met de moederkoe in afzondering houdt alvorens ze aan de rest van de kudde toe te voegen of naar de mestweide te sturen, vgl. het frequente Kalverbelk (30 attest., uitzonderlijk als hakhoutbos, De Flou VII 12). Tot dezelfde semantische sfeer behoren namen als Ronsele, Ruurlo in Gelderland (met Germaans **hrunþiz-*, naast **hrinþiz-* 'rund') en Varssel in Gelderland

De januskop lo

M.b.t. de betekenis(sen) van *lo* is de opvatting van E. Ekwall en A. H. Smith over de Engelse pendant hierboven al weergegeven.

In de middeleeuwen gold als algemene regel dat de plaatselijke heer zijn waardevol bosbestand beschermd hield. De dorpingen dienden genoeg te nemen met de kap van zieke bomen en van allerlei houtwas. Verder waren er de zgn. *foreesten* of domaniale bossen: aparte juridische entiteiten rechtstreeks afhankelijk van de landsheer, later vakkundig geëxploiteerd door de domeinadministratie. Open plekken in loofbossen en verspreide groei van bomen beantwoorden veelal aan een natuurlijk vegetatieproces: de meeste botanische variëteiten gedijen het best aan de ruime rand van het bos; binnenin verloopt het groeiproces veel moeizamer, zeker op drassige plekken; daar komt nog bij dat allerhande diersoorten er het jonge gewas voortdurend intomen. Precies dat zijn de *lo*'s geweest die

Vlaamse turfgraverij: 1266 *in viculis qui dicuntur Landonc, Hulsdonc et Caluesdonc*, 1268 *Calfsdunc*, 1271 kop. 1336 *Calfdunc*, 1279 *Calsdunc*, 1280 *terre culte, pratorum sive silve, iacentia in loco qui dicitur Caluesdunc* (Buiks & Leenders 1994).

⁽⁴⁷⁾ Vermeld in *Nomina Geographica Neerlandica* I, 155, naar Benecke & Müller 1854, s.v. *Lôh*.

in de vroege middeleeuwen occasioneel als gewijde plaatsen en vergaderlocaties werden benut.⁽⁴⁸⁾

⁽⁴⁸⁾ Men kan niet ontkennen dat in het antieke Italië wel degelijk sacrale bossen werden aangelegd. In de Latinitas betekende *lucus* aanvankelijk ‘open plek in een bos’, aldaar blijkbaar effectief door rooijing ontstaan, vgl. ‘eigenlijk: open (gehakte) plek in het woud’ ... ‘een heilig woud’ en algemeen ‘bos, woud’, Van Wageningen 1929, 565; ‘het Italische woord *loukos betekent etymologisch ‘open plek in een bos’, Ernout & Meillet 1959, 368. Zoals al opgemerkt, moet het woord in Gallië al in de Romeinse tijd de specifieke betekenis ‘heilig woud’ verloren hebben, ten voordele van die van ‘bos’. *Lucus* had er alvast af te rekenen met een geduchte concurrent en perfecte pendant: inheems Keltisch *nemeton* ‘open cultusplaats in het bos’ > ‘sacraal bos’ > ‘boomheilgdom’ (opvatting A. Meillet), een woord dat in de Keltische wereld van Brittannië tot Galatië overvloedig zijn toponymische diensten bewezen heeft, zie Delamarre 2001, 197-198. Als soortnaam wist *nemeton* evenwel enkel te overleven in het Oudiers (*nemed* ‘heilgdom’) en in het (uit Cornwall tijdens de vroege middeleeuwen geïmporteerde) Oudbretons (ca. 750 *nimet* ‘fanum et simulacrum’, Vita Samsonis, zie Evans 1967, 234, en 1031 *silua quae uocatur Nemet*, ‘heilig bos’ dus, Cartulaire de Quimperlé, zie Whatmough 1970, 166). Het woord komt tevens voor in de bekende *Indiculus superstitionum et paganiarum*, een lijst van heidense praktijken uit de 8ste eeuw, waarvan canon 5 van het door Bonifatius, de ‘missionaris der Germanen’ (672/675-754/55), voorgezeten Concilium Germanicum (742) een van de bronnen is geweest. De zinsneden uit deze *Indiculus* die een Oudnederlands woord bevatten, zijn met uitvoerige commentaar uitgegeven door M. Gysseling in zijn Corpus II-1, 19-21 en verder bestudeerd door M.L. Philippa (Philippa 1987, 86). Voor M. Gysseling en de meeste neerlandici behoort tot die zinsneden: eind 8ste eeuw *De sacris siluarum quae nimidas uocant*. P. Trouillez noemt het ‘een woord in de volkstaal ... ter benoeming van heilige plaatsen diep in het woud, die ook in de Germaanse context hun oude Keltische naam, afgeleid van *nemed* (‘heilig’) bewaard hadden’, zie Trouillez 2016, 248. Een leenwoord dus, wat ook de opvatting lijkt van H. Jellinghaus, die er de naam Nemden 1068 *Nimodon*, 1150 *Nimeden* bij Osnabrück mee verklaart (Jellinghaus 1923, 142). Keltologen beschouwen *nimidas* dan weer als een exclusief Keltisch woord, vgl. Delamarre 2001, 198. De verpakking is alleszins Oudnederlands, vgl. de uitgang *-as* als pl. van de masculiene *a*-stammen, zoals in de volwaardig Oudhollandse woorden *dadsisas* ‘dood-zangen’ en *nodfyr* ‘noodvuur’ in de lijst. Aangezien het Keltisch in de 8ste eeuw op het continent zo goed als verdwenen was (met uitzondering van het Bretons, zie hierboven) én de (ook al in een continentale Angelsaksische minuskel geschreven) *Indiculus* op zijn beurt mikte op een continentaal publiek, kan men zich afvragen of *nimidas* niet op het conto te schrijven is van de met Zuid-West-Engeland goed vertrouwde Angelsaks Bonifatius, die het woord genoegzaam kon kennen van zijn wegbereider: de in het Ierse klooster van Rathmelsigi opgeleide Angelsaks Willibrord, zelf voorafgegaan door de Ierse zendelingen die vanaf de 6de eeuw vanuit Schotland het Nederlands-Duitse vasteland ingepalmd hadden. Zie over hun taalkundige invloed aldaar Weisgerber 1952.

Met *lo* is de problematiek van Mnl., Mnd. *loo* f. en Mnd. *looge* f. aangesneden. Momenteel worden die elementen in de literatuur etymologisch onderscheiden van Mnl. *loo* n., Mnd. *loh* m. Naast *lo* < Germ. **lauha-* n. ('het *lo*') kwam volgens W. Van Osta *lo* f. ('de *lo*') 'poel' voor, een vorm die hij laat teruggaan op Germ. **lahwa-*, terwijl H. Dittmaier en M. Gysseling hier **lahu-* 'drassige grond' (Rijnlands *La, Lau*) reconstrueren, uit IE **laku-*, vgl. Latijn *lacus* 'poel, meer' en Litouws *liugas* 'moeras' (Dittmaier 1963, 175, 181; Gysseling 1985, 4; Gysseling 1997). Zoals hierboven al aangegeven, veronderstelt M. Möller voor 'moeras, vochtige weide' Germ. **laugō-*, naast **lauhō-* (Möller 1979, 94, 96), zie verder Hessmann 1972 hieronder.

Voor de helderheid van de probleemstelling polariseert W. Van Osta *het loo* als 'bos' en *de loo* als 'poel' (waaruit dan verder 'drassig grasland'). 'Sumpfwiese' is semantisch inderdaad een troebel tussenstadium, maar het dient onderstreept te worden dat *loo* 'poel' nergens rechtstreeks uit de bronnen blijkt. Vele toponymisten zitten goeddeels op dezelfde golfhoogte als W. Van Osta. Voor de Kreis Rotenburg plaatst P. Hessmann Mnd. Oudsaks. *Lō* < Germ. *lauhaz n.m., 'Gebüsch', tegenover Mnd. *Lōhe*, Oudsaks. *loha < Germ. **lauhō-*, 'Sumpfige Niederung', grammatisch wisselend met het *laugō van de Lage-namen, die in zijn gebied leiden tot *looge*, wat voor hem (enkel) 'Sumpfige Niederung' betekent, ondanks namen als *Auf der Sandloge* en *Auf der Feldloge* (Hessmann 1972, 326-328).

Al de bovenstaande ijver ten spijt, moet de conclusie luiden dat het bij hypotheses blijft. A. Weijnen zag de dingen anders: 'Het geslachtsverschil kan geen doorslaand argument vormen. Zeker, *loo*² is vrouwelijk, maar ook *loo*¹ wordt in het Mnl. Wb. XI 341 onzijdig en vrouwelijk genoemd. Het betekeniscomplex is wel met eenheid van oorsprong te rijmen. Indien nl. de grondbetekenis 'open plek in het bos' is (...), kan deze betekenis enerzijds in die van bos overgaan. Anderzijds kan door het feit dat zo'n open plek vaak een ven of een moerassig gedeelte zal zijn, *loo* de betekenis aannemen van moeras' (Weijnen 1949,

76)⁽⁴⁹⁾. Vgl. die opvatting met wat hierboven gezegd is m.b.t. de vorming van open plaatsen in een bos.⁽⁵⁰⁾ Morfologisch: *loo*² verschijnt als simplex in de bronnen vanaf het einde van de

⁽⁴⁹⁾ Met in voetnoot 1: ‘De passages *nemus inter Oosterhout et Sthenlo* en *et vene similiter inter Sthenlo et Sthanthese*, beide uit 1213, illustreren aardig hoe *loo* zowel met een bos als een moeras in verband gebracht kan worden’.

De gedachte dat *loo* hier moeras of poel betekende, is echter strijdig met alles wat we weten over deze plaats. Dat moge blijken uit de volgende gegevens die dr. Karel Leenders mij bezorgde, onder meer op basis van Buiks & Leenders 1994. Zoals de aangehaalde tekst stelt, lag *Sthenlo* (1275 *Steenlo*, 1279 *Stello*, 1324 *Steenloe*) tussen een *nemus* aan de ene (zuid)kant (broekbos, in de 13de eeuw ontgonnen tot hooiland) en een *vene* aan de andere (noord)kant (veen, in de 13de eeuw ontgonnen tot hooiland, het latere dorp Made). *Sthenlo* is het huidige Steelhoven. Men zit hier in een heel dynamisch landschap aan de rand van de Kustvlakte. In de Bronstijd was het waarschijnlijk nog zandgebied, daarna raakte het steeds verder met veen bedekt. De veengroei ging kennelijk tot omstreeks 1200 door, want wat verderop zijn door veen overdekte boerderijen uit de Romeinse tijd gevonden. Uiteindelijk werden Steelhoven en Klein Steelhoven zandeilandjes in het veen: geologisch gezien donken dus. *Sthenlo* was dus geen poel of moeras, maar een relatief droge hoogte tussen een moerasbos en een echt veengebied, die in Bronstijd, IJzertijd en opnieuw vanaf de tiende eeuw bewoond werd. De plek werd ook een punt op de grens tussen het graafschap Holland en het hertogdom Brabant (vanaf ca. 1200). Kortom, het moet een markante bewoonde plaats geweest zijn.

⁽⁵⁰⁾ Eerder had M. Gysseling m.b.t. de Gentse naam *Lo* (1234 *Loe*, ca. 1360 *de Loo*; 1281 *Lodemersch*, ‘met wellicht hypercorrecte *d*’) ‘de *lo* f.’ verklaard uit Germ. *lauthō- ‘moeras’, ablatend met Latijn *lutum* ‘modder’. In het TW (p. 715) handhaafde hij *lauthō- enkel nog ter verklaring van *Morlode*, de naam van een verdwenen kreek in Beveland: 1204 *Morlode*, *Morlodenesse*, *Morladanisse*, waarbij *a* naast *o* inderdaad wijst op Germ. *au*. Kennelijk was hij tot de bevinding gekomen dat *lauthō- niet voldeed ter verklaring van ‘de *lo* f.’ *Lauthō-, vooral genoteerd in het zuidwesten van het Nederlandse taalgebied, moet beslist niet worden verlaten: deze term doet voorlopig goede dienst ter verklaring van de waternaam *Lode* (*Lood*, *Looi*), wellicht ook aanwezig in *Lodijk*, frequent als naam voor middeleeuwse watergangen in West-Vlaanderen, zie Van Durme 2011, 277-279. Andere auteurs willen Mnl. *lode* etymologisch verbinden met Engels *load* (*lode*) ‘water-course’ (Ekwall 1951, 270; Smith 1956, 2, 8-9), uit Oudeng. *lād* < Germ. *laidō- f., wat ten onzent echter Mnl. *leede* oplevert.

Een ander voorbeeld van *lo* als naam voor een kreek vindt men aan de zuidkant van de huidige Hoekse Waard. Daar ontstond in de 14de eeuw op afgegraven veengrond het *Lo-gors*. In 1358 werd op *t Loogors* darinkdelven voor zout toegestaan. In 1421 kon mede daarlangs de vloedgolf van de St.-Elisabethsvloed de Grote Waard binnendringen: het begin van de Biesbosch. Daarna slibde het *Lo-gors* verder op en kende het allerlei evoluties. Nog steeds lopen er twee krekken door de polder: de Grote Loo en de Kleine Loo (Leenders 2018, 106).

13de eeuw, van West-Vlaanderen tot Limburg met als acc. sg. *die* en als dat. sg. *der* (VMNW, 2828-2829)⁽⁵¹⁾. In samenstellingen zoals Langelo⁽⁵²⁾, Hogelo en Schonelo had de pronominale flexie vanaf ca. 1100, zij het erg moeizaam, in feminiene positie vormen met *-er-* kunnen prijsgeven, wat wel niet meteen blijkt uit wat is overgeleverd.

Voor beide opvattingen valt een en ander te zeggen: de weliswaar vakkundige, maar afwijkende en voor verwarring zorgende verklaringen van *lage*, *loo*, *looge* f. tegenover de in wezen simplistische oplossing zoals voorgesteld door A. Weijnen.⁽⁵³⁾

⁽⁵¹⁾ An der Loh in Ratingen luidt in 1193 *Lo* (niet *an der Loh*, evenmin op de originele steekkaart, TW 628).

⁽⁵²⁾ Met als merkwaardige vertegenwoordiger Langerlo bij Genk: 1096 *Langele* (TW, 593), waarbij *-er-* best nog 'onzichtbaar' kan zijn, zie voor de bespreking Van Osta 2001, 104.

⁽⁵³⁾ Sommige aspecten van het algemene verspreidingsbeeld verdienen de aandacht. Wat schuilt er achter het ontbreken van het betekenisverwante Germ. **hlâri-* n. in Engeland aan de ene kant en het bijna volledige ontbreken van Germ. **lauha-* n. in de aangrenzende Galloromania aan de andere kant?

Het ontbreken van Germ. **hlâri-* n. in Engeland kan worden verklaard door aan te nemen dat het hier gaat om een exclusief Frankisch woord dat door de Salische tak vroeg uitgedragen is naar de Galloromania (met als resultaat vele vroege nederzettingnamen op *-leirs*, *-fleirs*, ...). De kaart van de namen op **hlâri-* in Dittmaier 1963b toont als verbreidingsgebied de Nederlanden, Noord-Frankrijk tot de Seine, Westfalen, de noordelijke Rijnprovincie en noordelijk Hessen (Nedersaksen in veel mindere mate). Afgaand op de vermoedelijke etymologie (Germ. **hlâri-* < **hlēri-* n. teruggaand op IE **klēri-*, vgl. Latijn *clārus* 'helder') kan men als primaire betekenis 'open plek in bos, open bos' veronderstellen. Topografische observatie en geschreven bronnen doen een gaandeweg geëvolueerde betekenis aannemen: 'intensief benut bos met begraaibare open plekken, meestal gelegen in een moerassig gebied', vgl. 1248 Berg/ Steenokkerzeel *Indulsimus et concessimus eisdem parochianis ad usum pascualem et ad eorum communem combustionem, paludem illam que vulgariter lare nuncupatur, in nostro allodio inter dictas villas jacentem* (Stallaert 1890, 131 s.v. *laer*). J. de Vries geeft als betekenissen 'open plaats in een bos' en 'moerassig land' op (De Vries 1971, 371).

Op zijn beurt kan het ontbreken van **lauha-* n. in de aangrenzende Galloromania toestand ca. 1000 (zie de kaart in Udolph 1994, 568; vgl. FEW 16, 452 s.v. *lauh*; de namen Gembloux (?), Lillois, Pont-de-Loup en Stavelot (?) als alleenstaande gevallen) hiermee in verband worden gebracht. Zoals het Noord-Germaans het woord *lundr*, *lunder* > *lund* ontwikkelde (Van Loon 2017, 33) voor wat in het West-Germaans **lauha-* heette, bediende de Salische tak van de Franken zich van het quasi synonieme (zie hierboven) **hlâri-* n. Dat was alleszins zo op het ogenblik van hun opmars in Noord-Frankrijk, die al tussen

Het zij verder opgemerkt dat voor 'poel, plas' in de Zuid-Nederlandse toponymie de vorm *lake* frequent is.⁽⁵⁴⁾ De naam Lache (met realisatie zoals in *lachen*) in Strijpen (1565 *anden Sluetele ... up de Lache*) en in Velzeke (1412 *op den Valandere bouen der Lachen*) is nog niet geheel opgehelderd. Beide namen benoemen een uitgestrekte 'Flusswiese' aan de voet van een nog veel uitgestrekter afhellend terrein. Lache < Germ. **lahjō-* f. naast **lahu-* f., vgl. Duits *La, Lau*?

Voor R. Möller, R.A. Ebeling en W. Van Osta (inz. Van Osta 2001, 20-21, die eveneens *loge* uit *lauga 'bos' poneert) is het in elk geval duidelijk dat verwante of verwant lijkende woorden

ca. 430 en 450 onder Chlodio was ingezet. De rest van de Germaanse kolonisatie moest nog volgen. Mogelijk levert die chronologie de sleutel tot de ontrafeling van het bovenbeschreven kluwen. In de 5de eeuw moet het beeld van Westgermaans **lauh-/laug-* nog in evolutie en daardoor diffuus en troebel zijn geweest en derhalve weinig bruikbaar voor de Salische kolonisten. Zo zou men kunnen veronderstellen: 1. **lahūō-* f. 'natuurlijke open plek in een bos' als oervorm, met daarnaast **laugō-* f. 'idem?'; 2. betekenis-evolutie **lahūō-* f. 'natuurlijke open plek in een bos' > 'bosweide, natte weide' (> de *lo*); 3. **lauha-* n. 'open, toegankelijk bos' (> het *lo*). Vgl. voor **lahūō-* f. naast **lauha-* n.: **flauhō-* naast **flauha(n-)*: Nl. *vlo* f., Oudeng. *flēah* m., Eng. *flea*.

⁽⁵⁴⁾ Oudnl. *laka, leka* < Germ. **lakō-* f. of **laki-/lakja-*, 'traag vloeiend of staand water; waterloop in moeras; stilstaand water' vindt men onder meer in het vroege voorbeeld 768/814 kop. 941 *in pago Gandinse in loco noncupante Tongrot inter duos fluuios Buoclaca et Diopa* bij Sinaai-Waas, met *buoc-* 'beuk', op zichzelf een wat zonderlinge combinatie met een 'waterwoord', vgl. echter Beukemare 1225 *Bucmara* bij Lissewege en tal van soortgelijke Duitse waternamen.

Het is onduidelijk of hetzelfde Oudnl. *laka* schuilt in *Ahenneria lacum* in Oostakker: 821/823 *Dedit Hardfridus ... in sexto loco qui uocatur Ahenneria lacum de silua mansionilis IIII his nominibus: UUetersele, Basingasele, Hrindsele, Firentsamna* (Notitie van het Gentse Liber Traditionum), welke naam zich dan zou laten omzetten als '(op de zesde plaats die genoemd wordt) 'de wateren van de Achtenaren' het bos met vier verblijfjes ...', met *lacum* in de Germ. dat. pl. op *-um* (opvatting J. Mansion en C. Tavernier-Vereecken). M. Gysseling stelt hier *lachus* 'grens' voor (Gysseling 1964, 46, in latere publicaties over Oostakker echter niet meer herhaald), vgl. 1103 *predium ... quod his lachis concluditur*, Niermeyer 1976, 578; 1109 *cum omnibus prediis ... silvis definitis terminis qui vulgo dicuntur lâchae* ('met bossen met vastliggende afbakeningen, gemeenzaam *lâchae* genoemd') ... *aquis aquarumve decursibus* (Notae Sancti Iacobi Babenbergenses, MGH SS 638) (Duitse teksten, vandaar *ch*) en Lakeboom te Heeswijk 1205/33 *Lakeboom*, 'grensboom'. Zo zou *Ahenneria lacum* betekenen: '(binnen) de grenzen van (het territorium van) de Achtenaren'.

elkaar hier gekruist en beïnvloed hebben, met wijziging van de kwaliteit en de kwantiteit van de vocaal en tevens van het genus als mogelijk gevolg.⁽⁵⁵⁾

Roksem en Oudenburg

De identificatie van de *cella* van priester Felix met het oudste kerkje van Roksem is geloofwaardig⁽⁵⁶⁾, die van de *cella* met het 'Germaanse bosheilgdom' *Herualdolugo* als oude cultusplaats van omstreeks 400 (inclus de latere herwijding ervan) moet nog worden bewezen.⁽⁵⁷⁾ Voor de link met het door Germaanse militairen bemande Romeinse castellum van Oudenburg ontbreken vooralsnog concrete bewijzen. Men kan het betwijfelen of er voor die militairen, die een zgn. bovenklasse vormden, na het opdoeken van het castellum (ca. 410) nog plaats was in die uithoek van het zieltogende Imperium. Doorgaans werden Romeinse troepenafdelingen toentertijd in dat soort omstandigheden strategisch verplaatst. Het castellum werd eerst een ruïne, zoals uit de (6de-7de -eeuwse) naam Oudenburg mag blijken, daarna een steengroeve.

Op zichzelf is het veronderstellen van een Romaans relictgebied ook niet goed te rijmen met de Germaanse stempel die blijkt uit de begraafplaats van de militairen van het *castellum*

⁽⁵⁵⁾ Vgl. 'Wohl aber ist, jedenfalls im niederdeutschen Bereich, mit einer gegenseitigen Beeinflussung und Vermischung von *lōga* (*lōha*), f. 'sumpfige Niederung, Wiese', *lōh*, m. 'Wald' und *laga*, f. 'freie Fläche' zu rechnen' (Möller 1979, 93-97; TW, 628).

⁽⁵⁶⁾ Zie voor het opgravingsverslag van de oudste bidplaats van Roksem: Devliegher 1995, 211: 'De oudste gebouwsporen betreffen paalgaten van een houten constructie, misschien een kerk. Gegevens voor een datering ontbreken echter. Een duidelijk plan geven de jongere paalgaten die behoren tot een voorromaans (9de-eeuws?) houten kerkje'.

⁽⁵⁷⁾ De opgraving had in dat geval tal van vondsten opgeleverd (denk aan de rijkdom van de Laatromeinse militaire begraafplaats van Oudenburg op zichzelf al). Dat was wel het geval in Kruishoutem, waar op de plaats Kapellekouter niet enkel een kapel en tal van vroegmiddeleeuwse en Karolingische graven aan het licht kwamen, maar evenzeer een massa (uit hun archeologisch verband gerukte) Mars-beeldjes en zelfs een sokkel met inscriptie DEO MARTI CAMULO. In Kruishoutem kan daarom wel degelijk een herwijding verondersteld worden. Zie Vermeulen 1993.

van Oudenburg. Meer nog, in de omgeving van Oudenburg zijn bij opgravingen, met name in Zerkegem en Roksem zelf, belangwekkende sporen van Germaanse civiele occupatie uit de Laatromeinse tijd aangetroffen (Rogge 1996, 132), zie verder hieonder bij de bespreking van de namen op *-tûn*. Het zou ook verwonderen dat van een (in dat geval aanzienlijk) relictgebied in de toponymie slechts één echo op te vangen was: *Herualdolugo*.

Verder moet worden opgemerkt dat lang niet alle stedelijke of strategisch belangrijke agglomeraties uit de Romeinse tijd het langst aan het Latijn vasthielden. Het was vaak andersom. Steden als Tongeren, Trier en Koblenz gaven het Latijn veel vroeger op dan afgelegen gebieden. De Moezelromania hield het langst stand in haar middengedeelte, tot de 10de (niet de 12de, zoals nog aangenomen in het TW, 1139) eeuw.

Ten slotte is er nog de stem van de landschapsgeografen die *Herualdolugo* niet beperkt zien tot 'Roksem bij Oudenburg', maar voor wie de naam ooit een heus bosmassief benoemde, vgl. 'Ten noordwesten van Torhout, op het grondgebied van Roksem, d.i. tot aan de grens van de zandstreek met de polderstreek, lag een bos dat in de vroege middeleeuwen *Herualdolugo* werd genoemd en waarvan de zuidelijke uitloper gevormd werd door het bos van Wijnendale ten westen van Torhout' (Verhulst 1995, 110); 'Ten zuidwesten van Brugge was er een groot bos dat vermoedelijk met de naam *Herualdoluco* werd aangeduid. Het had twee brede uitlopers, een anonieme zuidelijke vertakking ten oosten van Torhout en een oostelijke die in de bronnen vermeld wordt als *Aalschoot*' (Tack 1993, 18-19, nr. 9 op de kaart).

Hrochashem siue Herualdolugo

Zoals andere dubbelnamen in de toponymie, roept ook *Hrochashem siue Herualdolugo* bij de auteurs vraagtekens op. Is 'het heidense *Herualdolugo*' bij de kerstening geweken voor *Hrochashem*? Zijn twee andere locaties bedoeld? Had *Herualdolugo* veeleer een regionale dan een lokale dimensie? Hoe sterk

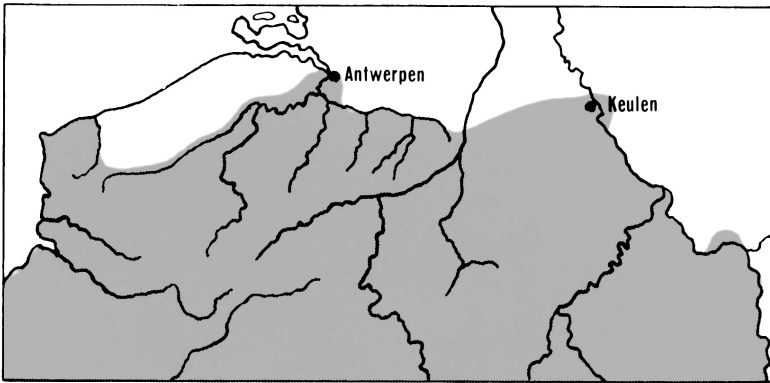
onderbouwd ook, de antwoorden op die vragen blijven gissingen. De oplossing van het probleem lijkt te liggen in een minder speculatieve hoek.

Hierboven bleek ten eerste dat *Herualdolugo* op grond van *-lugo* kan aanleunen bij de Oudsaksische of, zo men wil, 'Noord-Zee-Germaanse' traditie. Het bewaren van de Oudgermaanse *u* onderstreept de ouderdom van de naam van *Herualdolugo*. Ten tweede werd duidelijk dat in het huidige Roksem de aanwezigheid van Saksische bewoning archeologisch is bewezen: 4de en 5de eeuw, als onderdeel van een eerste beperkte Germaanse migratiegolf. Anderzijds staat vast dat de 'Frankische' naam Roksem een heel stuk jonger is. Hij dateert zelfs van tegen het einde van de landnametijd.⁽⁵⁸⁾ Bij het opstellen van het Sithiu-charter van 745 zal de naam *Herualdolugo* dus enkel nog een herinnering aan de Saksische aanwezigheid van weleer hebben voorgesteld. De tekst stelt hier overigens zelf orde op zaken: *Hrochashem siue Herualdolugo*, waarbij *siue* wel als 'of van oudsher' mag worden uitgelegd.

Er is nog meer. Naast *-lugo* reflecteert ook de persoonsnaam in *Herualdolugo* Oudsaksische traditie, vgl. ca. 870 *Herold*, 11de eeuw *Heriwald*, ca. 1150 *Herioldus* (Schlauch 1955, 106; Schlauch 1962, 111). H. Kaufmann bevestigt zulks: 'Dem germ. *Chario-valda* entspricht ein asächs. *Heri-old* (= **hariwald* 'Heerbeamter'), verwijzend naar Kluge s.v. 'Herold' (Kaufmann 1968, 175).⁽⁵⁹⁾

⁽⁵⁸⁾ M. Gysseling heeft de namen op *haim* uit de kolonisatietijd scherp geda-teerd. Naar gelang van het eerste lid kunnen drie chronologische lagen worden onderscheiden: 1. het type met een volksnaam in de gen. pl., met een substantief of adjectief dat de aard van de woning aanduidde of met een topografische aanduiding; 2. het type met een persoonsnaam + *-inga*, gen. pl., b.v. Rokegem in Sint-Maria-Horebeke 1042 kop. 11de eeuw *Rockingim* en Rokegem bij Zomergem 814/820 *Hrokingahem*, beide uit Germ. **Hrukinga haim* 'woning van de lieden van Hruko'; 3. het type met een persoonsnaam in de gen. sg., waarvan precies de naam Roksem, uit Germ. **Hrukas haim*, een voorbeeld is. Aangezien dat type beantwoordt aan het Romaanse type op *court* en *ville*, dringt zich hier een vrij late datering op: 7de, zelfs 8ste eeuw, zie Gysseling 1969, 27 en 33.

⁽⁵⁹⁾ In 1983 had de historica R. Doehaerd al opgemerkt 'Als voorbeeld van de samensmelting van Saksische en Friese met Frankische kolonisatie kan een plaatsje bij Oostende gelden dat in het midden van de achtste eeuw met twee

Kaart 4. Gebied waar de romanisering in de 3de eeuw n.C. aan de gang was, naar Gysseling 1978, 16

M. Gysselings taalkundig beeld van de Lage Landen in de 3de eeuw, waarop West-Vlaanderen te zien is als een homogeen, buiten de greep van de romanisering gebleven gebied (kaart 10 in Gysseling 1978, 16), hoeft niet bijgesteld te worden.

2. De namen op *-tûn*

De opvallende concentratie van namen op *-tûn* 'dorp' (Engels *town*) ten oosten, ten zuiden en vooral (ver) ten noorden van Boulogne heeft in het verleden heel wat pennen in beweging gebracht. Terecht en als eerste voegt J. Van Loon aan dat gebied de namen op *-brunna* 'waterloop' toe. Een mooi voorbeeld is Courtebourne in Licques: 12de eeuw *Corteborne*. Over de

namen werd aangeduid. De oudste luidde *Hervaldolugo*, samengesteld op basis van een Angelsaksische persoonsnaam, waaraan het woord *lauha* (klein bos) werd toegevoegd; de tweede naam *Rockashem* of Roksem toont aan dat de plaats in het bezit was overgegaan van de Frank 'Hruk' (Dohaerd 1983, 2). In de Engelse antroponymie heeft Oudengels *Hereweald* (naast Oudnoors *Haraldr*) voorzeker zijn diensten bewezen, maar, zoals hierboven mocht blijken, kan hier geen sprake zijn van Angelsaksische, maar wel van Oudsaksische naamgeving.

Saksische of Saksisch geïnspireerde⁽⁶⁰⁾ origine van beide elementen bestaat eensgezindheid, over hun datering en hun parcours zijn de meningen echter verdeeld. Voor M. Gysseling vormen de namen op *-tûn* het bewijs van een 7de-, zelfs nog 8ste- eeuwse eenrichtingsmigratie vanuit Engeland, een 'supplementaire' dus bovenop de eerdere algemene germanisering van Vlaanderen.⁽⁶¹⁾ M.b.t. die opvatting kan een en ander op een rij worden geplaatst.

1. Het gebied met *tûn* 'dorp' (en *brunna* 'waterloop') neemt een bijzondere plaats in binnen het beeld van de germanisering van België en Noord-Frankrijk tijdens de vroege middeleeuwen. Uit het volgende overzicht blijkt dat op het continent, naast een vroege kleinschalige 'Saksische', een latere grootschalige 'Frankische' migratiefase dient te worden herkend. Vanaf het feitelijke ineenstorten van het Imperium in de Lage Landen omstreeks 260/270 had Friese en vooral Saksische immigratie vrij spel gekregen. De Saksische

⁽⁶⁰⁾ De namen op *brunna* (nu eens als waternaam, dan weer als nederzittingsnaam opduikend) zijn voor alle duidelijkheid niet Angelsaksisch, maar Oudsaksisch/Oudnederlands te noemen. Een naam als Hellebronne (Réty) 867 *in loco noncupante Uphem in pago Bononensi super fluiuum Helicbrunna* had er in het Oudengels uitgezien als *Haligburna. Een merkwaardigheid aan deze naam is dat hij, net als de naam Bellebrune (Boulogne, aan de bron van de waterloop Belle gelegen) 1121 *Belebrona*, eerst toegekend werd als naam van een bron (en dus nog niet van een waterloop): 'de heilige bron' geeft zin, 'de heilige waterloop' heel wat minder. Ook Coubronne in Ecques 1225 *Conberone* is een typische *bron*-naam: 'de koude bron'. De semantische saxonisering 'bron > bronbeek > waterloop' werkte dus ter plekke in en verkeerde nog in statu nascendi. Dat de taal in de tiende eeuw tussen Boulogne en Sint-Omaars gesproken geen Angelsaksisch, maar Oudnederlands was, wordt verder bewezen door de plaatsnaam 944 *Wonesberch* (niet in het TW, wel in De Flou), met vroegtijdige (het Oudengels onbekende) syncope van *-d-*, zie Van Loon 2017, 47-48.

⁽⁶¹⁾ J. Devleeschouwer neemt op zijn beurt het bestaan aan van een 'Laat-romeinse defensielinie gemarkeerd door binnenlandse namen op *-tûn*' (De Vleeschouwer 1983; 1986). Zijn bevindingen zijn evenwel ongeloofwaardig. De naam Hotond bij Ronse is geen naam op *-tûn*, maar betekent 'hoge begraafplaats' en de *vicus Helena*, waar Sidonius Apollinaris omstreeks 446 Aëtius de Salische Franken laat verslaan, is wel onmogelijk het dorp Elene bij Velzeke (vgl. Devleeschouwer 1983, 198; 1986, 74), maar, zoals J. Van Loon aanneemt, de historische plaats *Elnone*, nu St.-Amand-les-Eaux, halverwege tussen Doornik en Kamerijk (zie Van Loon 2016, 49).

aanwezigheid is mooi te traceren dank zij de resultaten van recent archeologisch onderzoek: Germaans aardewerk verschaald met vulkanisch materiaal uit het Noord-West-Duitse morenengebied, dat dan naar Neder-Saksen als thuisland van de eerste pioniers verwijst. De Vlaamse archeologen herkennen in de geografische distributie van de vondsten een trektocht te land die over de Maas (Neerharen) tot Haspengouw en de Kempen (Donk, Kontich, Geldrop, Gennep) ging, dan over de Schelde naar het Waasland (Sint-Gillis-Waas) en de omgeving van Gent (Sint-Martens-Latem, Merendree), en verder over de Schelde (Kerkhove, Asper, Kruishoutem) richting kustvlakte (Roksem, Zerkegem); ook in het zuiden van België (Liberchies, Virton) treft men de Saksische pioniers aan (zie Rogge 1996, 122-128, kaart op 122; Thoen 1999, 304; Monsieur 2014, 60).⁽⁶²⁾ Omdat de omvang van de migratie bleef toenemen, werd in de 4de eeuw de kustverdediging bekend als de *Litus Saxonicum*, ondersteund door een binnendefensie, in het leven geroepen. Nadat ook dat militaire systeem tijdens de eerste decennia van de 5de eeuw opgegeven werd (omstreeks 410 in Oudenburg; tussen 410 en 425/430 in Boulogne), vond in de 2de helft van de vijfde en vooral in de zesde eeuw de massale Germaanse kolonisatie van noordelijk Gallië plaats. Hoewel veel nog onduidelijk blijft, wordt traditioneel m.b.t. de germanisering van de Lage Landen verondersteld: het binnenvallen van Kustwestgermaanse groepen in het westen enerzijds, van Nederfrankische groepen in het oosten anderzijds. Die tweeledige beweging zou het zijn die zich weerspiegelt in de opbouw van het beeld van het dialectlandschap in de

⁽⁶²⁾ M.b.t. het voorkomen van hutkommen en Germaans aardewerk in Breda-West formuleren Nederlandse archeologen hun opvatting als volgt: 'Ons inziens is de laat-romeinse bewoning niet als exclusief Germaans te bestempen, maar is sprake van een continue bewoning op Steenakker vanaf het einde van de 2e eeuw, die reeds in de tweede helft van de 3e eeuw werd aangevuld met Germaanse *foederati*. Dergelijke gemengde gemeenschappen van inheemse bewoners en Germaanse immigranten zijn ook bekend uit het Dekumateland achter de Bovengermaanse en Raetische *limes*, waar de Germaanse Alamannen zich hadden gevestigd' (Hoegen, Kooistra & Koot 2005, 396).

Lage Landen, waar de tegenstellingen westelijk vs. oostelijk georiënteerd zijn, getuige de ‘diepste’ dialectgrenzen die van Noord naar Zuid lopen.⁽⁶³⁾

2. De verspreiding van de namen op *-tûn* is op zichzelf merkwaardig. Ze lijkt geen verband te houden met het bovengenoemde optreden van Saksen op het continent. Steunend op het materiaal uit De Loisne 1907 en op de kartering in Derolez 1974, 11, vatte ik dat beeld in 1996 als volgt samen: ‘De meeste namen komen voor in een zone op amper 15 km afstand van de Opaalkust ... Landinwaarts slinkt het aantal namen op *-tûn* zeer sterk ... Globaal gezien vormen die namen een naar het oosten gerichte speer met Warneton/Waasten als spits, de oudste *-tûn*-inplanting? Dat zou dan suggereren dat de opgezette kolonisatiebeweging hier niet volgens plan verlopen is ...’ (Van Durme 1996b, 162).
3. Spectaculair is ook de zuidwestwaartse afbuiging (tot Etaples) van de oude taalgrenslijn, die zelf de reflectie lijkt van de verdedigingslijn *Limes Nervicanus* (Notitia Dignitatum) ten zuiden van de Romeinse weg Boulogne-Tongeren-Keulen. Het Germaanse element moet in de Boulonnais bijzonder sterk hebben gestaan, wat precies het gevolg kan zijn geweest van een ‘supplementaire koloniatiegolf’, hoewel vooral de cluster met het laat gedateerde type ‘Germaanse persoonsnaam in gen. sg. + *haim*’ (Beussent, Bréxent,

⁽⁶³⁾ Tot de Kustwestgermaanse groepen kunnen met zekerheid de Friezen worden gerekend. Het Friese rijk strekte zich tot de na de 8ste eeuw uit tot Kadzand en de Vier Ambachten (zie kaart in Gysseling 1978). Een mooi frisisme is onlangs aan het licht gebracht door J. Van Loon: de westelijke vorm *weunsdag* voor *woensdag*, zelfs met ontronding als 1260 *wenesdaghes* bij Hulst (Van Loon 2017, 55-56).

Een en ander moet hier nog worden bijgesteld, met name m.b.t. de inbreng van het ‘Saksische’ element, een vlag die vele ladingen dekt. In een volgende bijdrage hoop ik op de ‘Saksische’ route zowel te land als over zee uitvoerig te kunnen ingaan, steunend op de recentste bevindingen van de archeologie (verspreiding van de crematieritus in de 5de-6de eeuw), de Vlaamse dialectgeografie en getuigenissen zoals die van de Grieks-Byzantijnse tophistoricus Procopius van Caesarea (ca. 500-ca. 565), ed. Niebuhr 1833, 559-560.

Fromessent, Hubersent, Inxent, Tubersent) ten noorden van Etaples-Montreuil hier bepalend lijkt te zijn geweest.

4. Er is verder de semantische evolutie van de elementen *tûn* ‘omtuining’ > ‘nederzetting inz. dochternederzetting⁽⁶⁴⁾ en *brunna/ burna* ‘bron’ > ‘waterloop’. Beide innovaties zijn typisch voor de toponymie van Engeland. Zijn ze ook daar ontstaan en hebben ze daarna de oversteek meegemaakt naar de streek van Boulogne? Of zijn ze nog voortgesproten uit één gemeenschappelijke kolonisatiebeweging die zowel in Zuid-Engeland als in de streek van Boulogne haar sporen naliet? E. Ekwall wijst alvast op de Skandinavische wortels van *tûn* (Ekwall 1951, 459: Oscand. *tûn* ‘homestead’), voor *brunna/ burna* ‘bron’ > ‘waterloop’ echter lijkt Engeland wel degelijk de bakermat te zijn geweest.
5. In tegenstelling tot in Zuid-Engeland, missen *tûn* en *brunna/ burna* op het vasteland het gezelschap van Oudengels *hâm* uit Germ. **haim*. Men ziet er integendeel ‘Frankisch’ *-hem*.⁽⁶⁵⁾ In acht genomen dat Oudengels *hâm* zowat als de voorloper van *tûn* kan worden beschouwd, mag *tûn* in de 6de-7de eeuw worden geplaatst. Voor *burna* mag echter een wat vroege datering worden aangenomen: het woord werd afgelost door *brôc*, dat zelf al de betekenis-evolutie ‘moeras > beek’ had

⁽⁶⁴⁾ Welke betekenis een relatief late datering suggereert. De betekenis *tûn* ‘a community of people’ is bewezen voor het Kent van de 7de eeuw. Het element *tûn* deed niet zozeer dienst in de oudste periode, maar werd meer bepaald gebruikt in de context van secundaire kolonisatie vanuit al bestaande nederzettingen (Smith 1956, II, 189 en 191), vgl. *dorp* ‘dochternederzetting’ in de Nederlanden.

⁽⁶⁵⁾ Het sporadische voortkomen van *ham* ter afwisseling van *hem* in namen op *-(inga)haim* (denk aan Lozinghem 1147 *Losengehen*, 1163 *Losegheham*) mag geen aanleiding zijn om te veronderstellen dat Oudengels *hâm* hier toch in het spel is geweest. Andere namen op *-hem* in de steek van Boulogne en Sint-Omaars (denk aan 844/64 kop. 961 *UUidingaham*, 961 *UUidingahammo*, bij Sint-Omaars) bevatten dan weer *ham* uit Germ. **hamma-* ‘landtong binnen een meander’) en niet *hâm*, zoals M. Gysseling heeft aangetoond. In Frans-Vlaanderen vallen de hammen op die uitspringen in de voormalige Aa-golf: Drinkam, Millam, Pitgam. Bonegem (844/64 kop. 961 *Boningaham*) benoemt dan weer een bewoonbare uitsprong in het moeras van Clairmarais/Klommeres (Gysseling 1969, 173-174, Gysseling 1972, 55).

doorgemaakt (Ekwall 1951, xxii-xxiii en ix). Een wat bizarre situatie: een vroeg *brunna/burna* naast een laat *tûn* in en om het Nauw van Kales.

6. Een belangrijke stem in het debat is die van H. Ehmer, die het optreden van *i*-umlaut in de namen op *-ingthun* in Pas-de-Calais en op *-ington* in Engeland diepgaand heeft bestudeerd en vergeleken met de umlaut in een aantal namen op *-ing* in Engeland. Terwijl de namen op *-ing* regelmatig umlaut vertonen, is dat bij *-ingthun* in Pas-de-Calais en *-ington* in Engeland helemaal niet het geval. Blijkbaar zijn die namen dus jonger dan de werking van umlaut, wat hem verder laat concluderen: 'die Siedlungen bei Boulogne sind angelsächsische (sicherlich kentische) Gründungen aus der Zeit nach der Ueberwanderung, frühestens aus der zweiten Hälfte des 6. Jahrhunderts' (Ehmer 1937, 58).
7. Een late datering wordt niet tegengesproken door een eigentijdse bron, de *Vita Audomari*, die omstreeks het midden van de 7de eeuw niet ver van Boulogne een *terra saxonica* vermeldt m.b.t. een aan Audomarus toegeschreven miraculeuze redding van een in zee geraakte en er op het continent teruggeworpen jongeman (Rouche 1977, 461; Seillier 1992).⁽⁶⁶⁾
8. M.b.t. de ouderdom van het gebied met de namen op *-tûn* kan ook nog de stem van de archeologie gehoord worden. In dat gebied is Hardenthun in Marquise de enige met een naam op *-tûn* benoemde plaats waarover wij archeologisch accuraat gedocumenteerd zijn, meer bepaald door de opgraving van een uitgestrekte vroegmiddeleeuwse begraafplaats aldaar. De vondsten krijgen er de datering 'eind 6de en gehele 7de eeuw' mee (Bellanger & Seillier 1982, 65).

⁽⁶⁶⁾ Vgl. *Tunc illum per merito Deus Audomari precantem trepidum Saxoniam ilico deduxit ad terram* 'Door de verdienste van het gebed van Audomarus geraakte hij (= de drenkeling), tot grote verwondering, naar Saksische bodem afgedreven' (J. Stilingus [Stiltinck], Acta Sanctorum Septembris III (Antwerpen, 1750), 397).

9. Men kan zich de vraag stellen of m.b.t. de bovenstaande situatie soms lessen kunnen worden getrokken uit de (al dan niet vermeende) sporen van Saksische kolonisatie in Normandië, waar voor de omgeving van Bayeux omstreeks 500 een troepenmacht van *Saxones Baiocassini* wordt gesignaleerd. E. Ekwall heeft als eerste, zonder verdere commentaar, gewezen op het voorkomen van namen op *-tûn* aldaar (Ekwall 1951, 459). L. Guinet en G. Bernage hebben het onderwerp verder uitgediept: Guinet 1967 en Bernage 2011. Enkele voorbeelden: Cottun bij Bayeux 1035/37 *Coltun* en Ronthon in Dragey 1158 *Ranstun*. L. Guinet verwijt E. Ekwall de ‘6de-eeuwse Saksische namen op *-hâm*’ niet te hebben opgemerkt. Tevens wil hij de situatie in Normandië plaatsen naast die in de Boulonnais. Het verspreidingspatroon van de namen is echter geheel verschillend, naast *tûn* en *hâm* worden heel wat andere elementen opgevoerd.⁽⁶⁷⁾ Verder dient te worden opgemerkt dat in Normandië geen enkele naam op *-ingatûn* of op *-ingahâm* te bespeuren is. Gaan de namen op *-ham* in Normandië niet veeleer terug op Oudengels *hamm* ‘omtuining, drassig grasland’ uit Germ. **hamma-*? Wat was de werkelijke impact van Oudsaksische naamgeving in Normandië?⁽⁶⁸⁾

⁽⁶⁷⁾ Zo de maritieme namen op *-fleur*, die echter alle op Oudnoors *-flōð* ‘vliet’ terug te voeren zijn: Barfleur 1066/77 *Barbefloth*, *Barbeflueth*, Harfleur 1006 *Harofloz*, Honfleur (door Oudsaksische beïnvloeding) 1025 *Hunefleth*, ca. 1062 *Hunefloth*, ... In de Boulonnais ziet men voor dat begrip *brunna/burna*.

⁽⁶⁸⁾ In elk geval zit Guinet op het verkeerde spoor voor de namen op *-hem* in de Boulonnais, die hij als Oudsaksische namen op *-hâm* interpreteert, waar het om namen op **hamma-* ‘landtong’ gaat (zie onder meer bepaald Guinet 1967, 15, voetnoot 6). E. Nègre begaat dezelfde vergissing, waarbij hij het precieze aandeel van Oudnoorse naamgeving (denk aan de stichting van het hertogdom Normandië door de Viking Hrolf alias Rollo in 911) niet juist inschat, vgl. Nègre II, 1003-1026: ‘Apport saxon’. Nog steeds biedt het onderzoek van Fr. de Beaurepaire hier het meeste houvast: ‘Il semblerait donc que le Boulonnais et la Normandie ont été occupés par des groupes ethniques semblables, mais non contemporains: le Boulonnais, caractérisé par la présence de noms en *-incthun*, aurait reçu l’occupation la plus ancienne’ (de Beaurepaire 1963, 228).

10. Kan de groep met namen op *-hide* < Germ. *hûpi- ‘haventje’ aan de Vlaamse kust in de vergelijking worden betrokken? Enkele voorbeelden: Koksijde 1270 *Coxhyde*; Raversijde 1403 *Walravinside*; Lombardsijde 1248 *Lombardie*, 1408 *Lombaerside*, nu [lombar’di.e], met de etymologisch correcte realisatie van *-hide*: [-i.e]; Zeeland *Palvoetside* 1351 (Schrijver 1999, 19); bij Sluis, verdwenen dorp 1249 *Beniardskerka*, 1252 vertal. 1425 *Coxide*, 1470 *binder prochie van Benjaerds kerke dicta Coxide* (naam van de parochie en naam van het dorp, mogelijk vernoemd naar Koksijde hierboven). En verder: Schoondijke 1213 *Couderheiden*, 1239 *Coude hide*, 1310/11 *ter Couder hyden ward*, 1399 *ter Cauderien*; Aardenburg 1482 kop. 1650 *tlandt mette hofstede datmen heet ten Idewalle ... lancxt den Ideweghe*, 1407 *ander Yde wech*; Zaamslag 1280/81 *ther Hiden, ter Iden*, 1475 *tot Oudehyde*. De late productiviteit van *hide* (vgl. het gebruik van het simplex) en de samenstelling met een familienaam (*Cox*, *Walravens*, *Lombaerts*, *Paelvoets*⁽⁶⁹⁾) doen vermoeden dat het woord niet veel vroeger dan de 11de-12de eeuw de Vlaamse kust heeft bereikt.⁽⁷⁰⁾ Tussen *tûn* en *hide* gaapt dus een aanzienlijke tijds kloof.⁽⁷¹⁾

⁽⁶⁹⁾ Vgl. Zieriksee 1229 vertal. 14de eeuw *Henric Alaerd Paeluets zoen*, Oork. Holl. Zeel., II, 87.

⁽⁷⁰⁾ Tot die laatste conclusie komt ook A. Lehouck in zijn rijkelijk gedocumenteerde bijdrage Lehouck 2010, 408.

Bij wijze van signaleren: het Liber Inventarius van de Gentse Sint-Pietersabdij van 1281 bevat een ellenlange lijst van namen op *-hide* ter benoeming van haar bezittingen in Greenwich: *in Anglia ... apud Gronwije ... Schitehandeshide, Kentingeshide, Bukelineshide, Westrothide, Ostrothida, Wronghide, ...*(RAG, Sint-Pieters II 125, 264 r° e.v.).

De Vlaamse namen op *-hide* kunnen dus niet dienen als bewijs van *i*-umlaut op lange vocaal in het westen, in tegenstelling tot *hiden* ‘verbergen’ in de Reinaert (auteur uit Hulst?).

⁽⁷¹⁾ Volledigheidshalve dient m.b.t. de namen op *-ingthun* om Boulogne de opvatting vermeld te worden van A. Hunold, die op basis van toponymisch onderzoek tot de weinig geloofwaardige conclusie komt dat de naamgevers ‘keine Angelsachsen waren, sondern eine Volksgruppe die weder Angelsächsisch noch Keltisch sprach, aber einen dem Baskischen ähnlichen Dialekt’ (Hunold 2016, 96-109).

De conclusie moet dan luiden dat, zoals J. Van Loon aangeeft, de 'Cross-Channel language ties' wellicht de hele Vroegmiddeleeuwse tijd hebben overspannen en, zoals hierboven blijkt, zelfs de periode daarna. Bij dat proces zullen Saksische, met Engeland verbonden groepen, elk op hun moment hun naamkaartje op het Vlaamse vasteland hebben nagelaten.

Nog een woord over het ontstaan van de Germaans-Romaanse taalgrens, in haar hele omvang dan. Dat het Romeinse Imperium gebouwd is op het gebeente van het Keltendom, weten historici al lang. Op zijn beurt toonden M. Gysseling, H. Kuhn en nu recent ook J. Van Loon aan dat Caesar bij zijn aankomst in het noorden van Gallië een tegenstelling aantrof van Keltischen Germaanssprekende bevolkingsgroepen⁽⁷²⁾. Omdat de Germaans-Romaanse taalgrens in haar noordelijk verloop in zekere mate lijkt samen te vallen met die tegenstelling, kan men even gaan veronderstellen dat een vroegmiddeleeuwse grens (Germaans vs. Romaans) hier een prehistorische grens (Germaans vs. Keltisch) heeft afgelost. Die voorstelling dient echter genuanceerd te worden als men de blik verruimt naar het zuidoosten toe: de met Keltische plaatsnamen bezaaide en sterk geromaniseerde zuiderhelft van de Rijnprovincie (met het Moezeldal als spil), die na de taalgrensgenese niet als Romaans, maar als Germaans verschijnt.

De Germaans/Slavisch-Romaanse taalgrens is het gevolg van het (min of meer gelijkmatige) terugplooiën van de Rijn/Donau-*limes* of Romeinse grensverdediging onder druk van Germaanse en Slavische invallen tegen het einde van de Imperium en in de vroege middeleeuwen. Drie eeuwen Romeinse aanwezigheid in Gallië hadden het Latijn alle kansen geboden om er zowel het Keltisch als het Germaans op te rollen. Aan de randen van de Galloromania zijn ongetwijfeld regio's tot op zekere hoogte ontsnapt aan de romanisering. M. Gysseling veronderstelt een dergelijk scenario voor het grootste deel van West-Vlaanderen en kerkvader Hiëronymus, overleden omstreeks

⁽⁷²⁾ Zie verder over die tegenstelling, aan de hand van overvloedig kaartmateriaal: Van Durme 2015.

420, deelt mee dat de taal die in de omgeving van Augusta Treverorum of Trier klonk, gelijkenissen vertoonde met die van de Galaten bij Ankara in Asia Minor, waarmee we in de streek van Trier voor (sporen van) Keltisch bij het begin van de 5de eeuw staan. Dat soort metalinguïstische informatie ontbreekt echter voor de rest van de Galloromania. Het is dus onduidelijk of andere bevolkingsgroepen tot in de landnametijd trouw waren gebleven aan hun taal uit de prehistorie. Zelfs voor Armorica, het latere Bretagne, stelt J.T. Koch, die men zeker geen ‘Celtscepticism’ kan verwijten, het duidelijk: ‘Or was it [Gaulish] altogether dead before settlers from Britain arrived? Were the west and north of the peninsula largely depopulated before the Britons arrived? We have no certain answers to any of these questions’ (Koch 2007, 37).

3. Lobbes en omgeving

De streek om Lobbes aan de Samber wordt door de meeste auteurs beschouwd als een vroegmiddeleeuws Germaans relictgebied. De oude varianten van de naam Lobbes laten zich opdelen in twee groepen:

1. 752/68 kop. 10de/11de eeuw *Laubacus*, id. kop. 10de eeuw *a Laubace cenobio*, 866 kop. 18de eeuw *in cenobio Laubaco*, 10de eeuw *Laubacus*;
2. 752/68 kop. *Laubacis*, 10de eeuw *Laubias*, 980 kop. 13de eeuw *Lobies*, 1006 kop. 13de eeuw *Lobiis*, 1161? *Lobis*, 1203 *Lobes*.

Niet de eerste, maar de tweede groep heeft de vorm Lobbes opgeleverd. De eerste groep stelt de beeknaam voor, de tweede de ervan afgeleide nederzettingsnaam. Al vroeg echter werden beide dooreengehaspeld: 10de eeuw kop. 10de eeuw *in locum super fluiium Sambram situm, qui ex nomine riuli decurrentis in prefatum flumen uocatur Laubacus ... a Laubias ... Laubiensi coenobio* (Vita S. Landelini, zie Van Loon 2017, 313).

In 1969 al kwam M. Gysseling tot de conclusie ‘dat in de Nederlanden en in het Germaanse taalgebied in het algemeen, de nederzettingsnamen in pluralisvorm oorspronkelijk bewonersnamen waren, en dat in het Germaans twee vormen in

gebruik waren: een nominatief-accusatiefvorm die dan in de vroege tijden *-as* zou zijn geweest, en een datiefvorm op *-um*... 'De Germaanse pluralisvorm op *-as*, die in het Germaans een masculinum was, zal door de Romaanssprekenden als een femininum geïnterpreteerd zijn' (Gysseling 1969, 34).

Zo krijgt men volgens M. Gysseling: **Lauha-bakas* (?)⁽⁷³⁾ > **Laubakas* > **Laubagas* (met Romaanse *-k-* > *-g-*, 6de eeuw) > **Laubajas* > **Laubias* > **Lobes*.⁽⁷⁴⁾ Het accent bleef op de eerste lettergreep, *-ajas* werd opgevat als een suffix. Geïntegreerd in het Middelnederlands verschijnt veelal de vorm *Lobis* > *Lobus* (ronding na *b*).⁽⁷⁵⁾

Naast Lobbes, zijn er in de omgeving: Merbes-le-Château: 1044 kop. ca. 1790 *Meirbes*, 1084 kop. ca. 1250 *Merbes*, 1087 *Merbies*, 1107 *Merbis*, 1114 kop. 13de eeuw *Merbiis*; Merbes-Sainte-Marie: 1153 *Merbes*; Hourpes Thuin: 866 kop. 18de eeuw *Hulbias*, 1174 kop. 13de eeuw *Hurbis*; Aibes Avesnes: 868 kop. 18de eeuw *Albis*, 1180 kop. 13de eeuw *Aubes*; Obies Avesnes: 1119 *Obies*; Rombies Valenciennes: 1152 *Runbies*.

Het Germaanse initiële accent en de werking van umlaut (Merbes) laten de streek Lobbes/Avesnes-sur-Helpe

⁽⁷³⁾ Liever dan een eerste element met **hl-* (denk aan Nl. *lauw*, *lui*), zie ook Van Loon 2017, 312, voetnoot 203. Folkwin, abt van Lobbes (eind 10de eeuw) legt het eerste element van de naam Lobbes uit als *obumbratio nemorum* 'verduistering van de bossen', wat dan zou wijzen op een etymologie met **laubam.n.* 'gebladerte', zodat Lobbes als 'obumbraculi rivus' op te vatten zou zijn (zie Loicq 2014, 221), vgl. in dat geval de verklaring van de naam Lobach in Beieren 1311 in *fluvio Laubach*, uit Oudhoogduits *loub* 'Laub' + *-ach* 'stromend water', door A. Greule (Greule 2014, 318). In het voordeel van een verklaring op basis van **lauha-* pleit dan weer het variantenapparaat van de blijkbaar identieke Friese naam Lauwers, voor een waterloop langs de grens van Friesland met Groningen: 786/787 kop. 13de eeuw *fluuium Lauuichi*, na 786 kop. 15de eeuw *Lagbeci*, na 786 kop. 12de eeuw *Lachbekki*, ca. 800 kop. 1557 *inter Laubachi et Wisaram, inter Laubacum et Wisuram*, LNT, 219.

⁽⁷⁴⁾ Opmerking: bij Romaanse evolutie levert *-akas-* niet *-ies* maar *-aies* op, vgl. Brayes in Lens 1215 *Braies*, uit Rom. *bracas*, pl. van *braca* 'broek, moeras'. Doorgaans gaat *-ies* in plaatsnamen terug op *-iakas*, getuige de vele namen van het type Ottignies. Mag aantrekking door dat (erg courante) naamtype worden verondersteld: **Laubakas* > **Laubiakas* > ...?

⁽⁷⁵⁾ Vgl. Aarsele 1400 *vander kerken van Loebusch*, SAG 301/15, 3, 77 r°; Moerbeke Ger. 1451 *jeghen den cloostere van Loobuus*, SAG 330/25, 74 v°.

beschouwen als een insulair gebied met Germaanse inslag tot de 8ste eeuw. J.-M. Pierret veronderstelt dat het Frankische element in het monastieke milieu van de abdij van Lobbes aldaar een cruciale rol heeft gespeeld (Pierret 1990).⁽⁷⁶⁾ Dat gegeven laat ons de wirwar van vormen⁽⁷⁷⁾ en hun onderlinge beïnvloeding beter begrijpen.

De latinisering *Laubacus* verraadt het oorspronkelijke mannelijke genus van **baki-*, zoals nu nog in het Hoogduits, vgl. Steinbach 670 kop. 10de eeuw *Stagnebachus*, le Marbay ca. 1100 kop. 13de eeuw *Marbais*. Deze mannelijke vorm werd in het Romaans als appellatief opgenomen: le Bay, bijrivier van de Scarpe 1163/70 *aqua que Bais dicitur*, 1224 *al le Bais*, te Artres Nord. Wellicht voltrok de feminisering (al bevestigd ca. 800⁽⁷⁸⁾) zich onder invloed van de vrouwelijke hydroniemen. De vorm *bais* is het gewone Romaanse product van **baki-*. Bij latere integratie van die vorm in het Diets ziet men *baais/ beis*, vgl. Hekelgem 1404 *domistadium Ade de Marbeys*, Zellik 1421 *van eender hofstat gheheeten de Maerbays*.

⁽⁷⁶⁾ Bij taaleilanden is het ene geval het andere niet. Nemen wij het voorbeeld van het Romaanse taaleiland rond Sint-Truiden, waar de abdij in de 7de eeuw gesticht werd op de plaats Zerkingen 741 kop. 11de eeuw *in uilla Sarchinnio*. Sommigen beweren dat de romanisering daar uitgegaan is van de bisschoppen van Metz onder wier invloed de abdij zich later bevond en die ook abten aanstelden, vgl. (m.b.t. de 21ste abt Adelardus 1: 999-1034) 1114/15 kop. midden 12de eeuw *primus Adelardus natiuam linguam non habuit theutonicam sed quam corrupte nominant romanam theutonicè waloniam* (Gesta Abbatum Trudonensium, 'Ys 4, 1 v°, 2 r°') (notitie M. Gysseling), zie ook ed. R. Koepke, MGH Scriptores X (1852), 229). Die opvatting is verre van bewezen. Het Romaanse taaleiland had in de 10de eeuw al lang opgehouden te bestaan. Het dagtekent uit de Vroege Middeleeuwen, getuige de Romaanse namen, die alle nederzettingenamen zijn en later zelfs deels als dorpsnaam verschijnen: Gorsembroel, Metseren, Melveren, Runkelen en Zepperen. In Sint-Truiden zelf en zijn onmiddellijke omgeving wordt overigens geen enkel Romaans microtoponiem aangetroffen, ook niet in de bezitslijsten van de abdij (eigen onderzoek).

⁽⁷⁷⁾ In het variantenapparaat van de naam Lobbes treft men ook *Laubacis* aan, met *-is* als latiniserende omzetting van de Germaanse datief pl.-*um* (zie hierboven), wat illustreert hoe de vele naamtypes dooreenliepen en vochten om het uiteindelijke alleenrecht.

⁽⁷⁸⁾ Alkwin gebruikt in een brief aan Richbod van Trier, te dateren 796/800, de vorm *bacha* f., zie Tiefenbach 1980, 331.

Een ander naamtype is dat van de afleiding van nederzettingnamen van watervamen met behulp van het suffix *-ja*, wat dan leidt tot namen op *-*bak-ja* > *-*bekki* (datering van de geminatie: eerste helft 7de eeuw), gelatiniseerd als *becca*, b.v. Aalbeke 1136 *Albecca*; Harelbeke 1042 kop. eind 11de eeuw *Herlebecca*. In de 12de-13de eeuw is die geminatie weer verdwenen onder invloed van het appellatief *beke*. Bij opname in het Vroegeromaans werkte hier echter assibilering. Zo is het type op *-ja* ook goed herkenbaar bij integratie in het Diets, vgl. namen als Geetbets 1044 *Bece*, 1231 *Beche*, 1330 *Beetse* en Walsbets 1139 kopie 13de eeuw *Beche*, 1221 *Walsbeche*.

Bij de bespreking van de naam Lobbes is gebleken welke belangrijke rol het al dan niet behouden van het Germaanse accent én het dooreenlopen en gelijkschakelen van beeknaam en nederzettingnaam vaak spelen. Zulks wordt door M. Gysseling verder onderstreept bij zijn interpretatie van de (in het verleden voor heel wat discussie zorgende) namen op *-bise*: Lombise 1163 *Lombisium*, 1197 *Lumbise*; Jurbise: 1057 *Jorbisa*, 1126 *Jorbeseia*, 1221 *Jurbisia*; Straubise Lens 1194 *riuulus qui dicitur Straubise*; Hembise Cambron-Saint Vincent 1199 kop. 13de eeuw *Hainbise*, 1200 *Hembise*; Tubize 877 kop. 15de eeuw *Thobacem* (acc.), 897 kop. 15de eeuw *Tobace*, 1136 kop. 15de eeuw *Tubacca*, 1161 *Tubeca*, 1217 *Tubise*.

Voor die laatste naam ziet het dubbele evolutieschema er voor hem als volgt uit:

- 1) Germaans: **Tubekki* > (na aantrekking door **beka*) Tubeke;
- 2) Romaans: (met bewaring van de Germaanse klemtoon) **Tobatsia* > **Tobasia* > **Tobesia* > (*-esia* opgevat als suffix) **Tobisia* > (na Romaanse accentverspringing) *Tubize*.⁽⁷⁹⁾ Romaanse accentverspringing in het stadium **Tobasia* zou hebben geleid tot **Tobaise* > **Tobèze*.

(79) Eerder al veronderstelde M. Gysseling voor *-bise* umlaut van *a* in *-baki*, opvatting als een suffix en verdere nivellering *-beki* > *-biki* zoals in het suffix *-skapi* > *-skepi* > *-skipi* > *-schip* in het West-Vlaams (Gysseling 1975, 39).

Een terugblik

J. Van Loons recent werk *Lo, Donk, Horst. Taalkunde als sleutel tot de vroege middeleeuwen* gaf de aanzet om de toponymische elementen *donk*, *horst* en *lo* andermaal tegen het licht te houden.

Het verhaal van *donk* lijkt er een van vernoeming op grond van vormgelijkenis. *Donk* ‘mesthoop’ kan best voor ingeving hebben gezorgd. *Donk* ‘kuilhut, weefput’ maakt ook kans, maar minder. *Donk* ‘hoop, ophoping zonder meer’ komt nog minder in aanmerking. *Horst* op zijn beurt, lijkt in de vroegste fase zowat het geografische complement van *donk* te zijn en komt – in tegenstelling tot wat vroeger werd aangenomen – voor tot aan de Opaalkust. Men treft er het woord aan in ontronde vorm als *herst* vanaf het begin van de 12de eeuw.

Het intrigerende en al druk bestudeerde (*Hrochashem siue*) *Herualdolugo* voor Roksem bij Oudenburg in hartje West-Vlaanderen, in 745 opgetekend op de Sint-Bertijnsabdij van Sint-Omaars, kan bezwaarlijk worden beschouwd als een Romaanse naam, zowel om taalkundige als niet taalkundige redenen. Het is een Germaanse naam, die zich laat plaatsen naast de westelijk Saksische namen op *-loge/-lage*, op hun beurt verwant aan de namen op *-lo*.

Het samengaan van *loge/lage* en *lo* nodigde uit om in te gaan op dat laatste toponymisch bijzonder productieve element, dat in het Nederlandse en Nederduitse taalgebied in masculiene versie ‘open bos’, in feminiene ‘drassig grasland’ betekent. Hoewel heel wat nog onduidelijk is, kan men stellen dat zowel *loge/lage* als beide *lo*’s kunnen leiden naar één primair etymon met betekenis ‘natuurlijke open plek in een bos’.

Het toewijzen van *Herualdolugo* aan de Germania verbiedt de streek van Oudenburg en Roksem te beschouwen als een Vroeg-romaans taaleiland.

Het werk van J. Van Loon snijdt verder twee, wel degelijk volwaardige insulaire taalgebieden aan: de vlek met de namen op *tûn* rond Boulogne-sur-Mer en die met de namen van het type Lobbes aan de Samber. Dat onderwerp bood dan weer de

gelegenheid tot allerlei aantekeningen en tevens tot enkele beschouwingen over de vroegste fase van de Germaanse kolonisatie van de Lage Landen.

Literatuur

- BAHLOW, H. (1965), *Deutschlands geographische Namenwelt. Etymologisches Lexikon der Fluss- und Ortsnamen alteuropäischer Herkunft*. Frankfurt am Main.
- BEEKMAN, A.A. (1941) *Aanvullingen en verbeteringen ...* = MW XI. 's-Gravenhage.
- BELLANGER, G. & SEILLIER, CL. (1982), *Répertoire des cimetières mérovingiens du Pas-de-Calais*. Arras.
- BENECKE, G.F. & MÜLLER, W. (1854), *Mittelhochdeutsches Wörterbuch* I. Leipzig.
- BERNAGE, G. (2011), *Les Vikings en Normandie (911-1066)*. Paris.
- BUIKS, C.J.M. & LEENDERS, K.A.H.W., *Nederzettingnamen in het gebied tussen Antwerpen, Turnhout, Geertruidenberg en Willemstad*. Den Haag, 1994 (6 delen).
- CAMPBELL, A. (1959), *Old English grammar*. Oxford.
- DASSONVILLE, A. (1894), 'Herwald-Thereald-Thorwald'. *Biekorf* 5, 269-72; 277-81.
- DB: GYSSELING, M. & KOCH, A.C.F. (1950), *Diplomata belgica ante annum millesimum centesimum scripta*. Brussel-Tongeren.
- DE BEAUREPAIRE, FR. (1963), 'Quelques finales anglo-saxonnes dans la toponymie normande'. *Annales de Normandie* 13, 219-236.
- DEBRABANDERE, FR. (2005), *Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams etymologisch woordenboek. De herkomst van de Oost- en Zeeuws-Vlaamse woorden*. Amsterdam/Antwerpen.
- DELMARRE, X. (2001), *Dictionnaire de la langue gauloise. Une approche linguistique du vieux-celtique continental*. Paris.
- DE LOISNE, A. (1907), *Dictionnaire topographique du Département du Pas-de-Calais*. Paris.
- DEROLEZ, R. (1974), 'Cross-Channel language ties'. *Anglo-Saxon England* 3, 1-14.
- DEVLEESCHOUWER, J. (1983; 1986), 'Het ontstaan der Nederlands-Franse taalgrens'. *Naamkunde* 15, 192-208; 18, 55-76.
- DEVLIEGHER, L. (1995), 'Kerkbouw (8ste-12de eeuw) in westelijk Vlaanderen'. *Vlaanderen* 44, 210-217.

- DEVOS, M., RYCKEBOER, H. & VAN KEYMEULEN, J. (1987), *Het woordenboek van de Vlaamse dialecten. I. Landbouwwoorden*. 3. *Het Erf*. Gent.
- DE VRIES, J. (& DE TOLLENAERE, F.) (1971), *Nederlands Etymologisch Woordenboek*. Leiden.
- DITTMAYER, H. (1963), *Rheinische Flurnamen*. Bonn.
- DITTMAYER, H. (1963b), *Die (H)lar-namen. Sichtung und Deutung*. Köln Graz.
- DOEHAERD, R. (1983), 'Het ontstaan van een gewest. De Vlaamse ruimte tijdens de vroege middeleeuwen', in: WITTE, E. e.a. (red.), *Geschiedenis van Vlaanderen van de oorsprong tot heden*. Brussel, 15-41.
- EBELING, R.A. (1984), 'Noordwestduits *-lage* in Noord- en Oostnederlandse familienamen'. *Naamkunde* 16, 105-114.
- ECKHARDT, K.A. (Hrsg.) (1962), *Pactus Legis Salicae* (Monumenta Germaniae Historica, I, 4, 1). Hannoverae.
- EHMER, H. (1937), *Die sächsischen Siedlungen auf dem französischen 'Litus Saxonicum'* (Studien zur englischen Philologie 92). Halle (Saale).
- EKWALL, E. (1951), *The concise Oxford Dictionary of English place-names*. Oxford.
- ERNOUT, A. & MEILLET, A. (1959), *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. I. Paris.
- EVANS, D.E. (1967), *Gaulish personal names. A study of some continental Celtic formations*. Oxford.
- FEW: *Französisches Etymologisches Wörterbuch*.
- FÖRSTEMANN, E. (1900-1913/16) *Altdeutsches Namenbuch* I-II. Bonn.
- FRINGS, TH. & VON WARTBURG, W. (1956), 'Drei Wörter der Lex Salica'. *Zeitschrift für romanische Philologie* 72, 283-88.
- GALLÉE, J.H. (1892), 'Rode, Rade'. *Nomina Geographica Neerlandica* 2, 32-73.
- GALLÉE, J.H. (1903), *Vorstudien zu einem altniederdeutschen Wörterbuche*. Leiden.
- GOTTSCHALK, M.K.E. (1955), *Historische geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen tot de Sint-Elisabethsvloed van 1404*. Assen.
- GOTTSCHALK, M.K.E. (1984), *De Vier Ambachten en het Land van Saaftinge in de Middeleeuwen. Een historisch-geografisch onderzoek betreffende Oost Zeeuws-Vlaanderen c.a.* Assen.
- GREULE, A. (2014), *Deutsches Gewässernamenbuch. Etymologie der Gewässernamen und der dazugehörigen Gebiets-, Siedlungs- und Flurnamen*. Berlin/Boston.

- GUINET, L. (1967), *Contribution à l'étude des établissements saxons en Normandie*. Caen.
- GYSSELING, M. (1945), 'Heraldolugo'. *Mededeelingen uitgegeven door de Vla. Top. Vereeniging te Leuven* 21, 10-13.
- GYSSELING, M. (1954), *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*. Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven.
- GYSSELING, M. (1960), 'Chronologie van enkele klankverschijnselen in het oudste Fries', in: K. DYKSTRA e.a. (red.), *Fryske Stúdzjes oanbean oan Prof. Dr. J.H. Brouwer*. Assen, 77-80.
- GYSSELING, M. (1964), 'Schets van de oude toponymie van Oostakker en Sint-Amandsberg'. *Jaarboek van de Heemkundige Kring 'De Oost-Oudburg' 2*, 45-52.
- GYSSELING, M. (1969), 'Nederzettingsnamen in de Nederlanden, Noord-Frankrijk en Noord-West-Duitsland', in: GYSSELING, M. & VERHULST, A.E., *Nederzettingsnamen en nederzettingsgeschiedenis in de Nederlanden, Noord-Frankrijk en Noord-West-Duitsland*. Leuven/Brussel, 5-35.
- GYSSELING, M. (1969), 'Overzicht over de toponymie van Frans-Vlaanderen', *Naamkunde* 1, 167-174.
- GYSSELING, M. (1972), 'De verfransing in Noord-Frankrijk', *Naamkunde* 4, 53-70.
- GYSSELING, M. (1975), 'Hoofdpijnen van de evolutie van het Nederlandse vocalensysteem'. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 49, 25-59.
- GYSSELING, M. (1976), 'De Germaanse woorden in de Lex Salica'. *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 60-109.
- GYSSELING, M. (1978), 'De geschiedenis van onze taal', in: *Twintig eeuwen Vlaanderen*. 9, 3. Hasselt, 11-43.
- GYSSELING, M. (1984), 'De naam Kallo'. *Het Land van Beveren* 27, 139-141.
- GYSSELING, M. (1985), 'De naam Lochristi'. *Heemkundig Nieuws* 13, nr. 3/4, 3-6.
- GYSSELING, M. (1990), 'De naam Lo', in: *Lo, parel van de Westhoek 1089-1989*. Lo, 7.
- GYSSELING, M. (1995), 'Beoordeling van 'Ward Van Osta, Toponymie van Brasschaat''. *Jaarboek van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 113-115.
- GYSSELING, M. (1997), *Indo-Europees woordenboek (IEW)*. In de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren (Gent) bewaard handschrift.

- GYSSELING, M. (1997b), In de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren (Gent) bewaarde schriftelijke nalatenschap.
- HAUBRICHS, W. (1983), 'Siedlungsnamen und frühe Raumorganisation im oberen Saargau. Ortsnamenlandschaften in Lothringen und im Elsass und die Weissenburger Gründersippen I', in: HAUBRICHS, W. & RAMGE, H., *Zwischen den Sprachen. Siedlungs- und Flurnamen in germanisch-romanischen Grenzgebieten. Beiträge des Saarbrücker Kolloquiums vom 9.-11. Oktober 1980*. Saarbrücken, 221-287.
- HESSMANN, P. (1972), *Die Flurnamen des nördlichen und östlichen Kreises Rotenburg (Wümme)*. Rotenburg (Wümme).
- HOEGEN, R.D., KOOISTRA, L.I. & KOOT, C.W. (2005), 'De Romeinse Tijd: interpretatie en conclusies (synthese)', in: KOOT, C.W. & BERKVEN, R.H.L.M. (red.). *Bredase akkers eeuwenoud. 4000 jaar bewoningsgeschiedenis op de rand van zand en klei*. Breda. (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 102 - Erfgoedstudies Breda 1), 377-396.
- HOFFMANN, W. (1996), *Von Himmerod und Rottbitze bis Roda Kerkrade* (Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde, 86). Hasselt.
- HOLTHAUSEN, F. (1948), *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen*. Göttingen.
- HOLVOET, L. (1942), *Geschiedkundige toponymie van Lier. Oude en nieuwe plaatsnamen*. [ed. GOEMINNE, L. & HOLVOET, H., Astene-Deinze, 2011].
- HUNOLD, A. (2016), *Deutung von deutschen Wörtern und Namen mit Hilfen des Baskischen. Zum vaskonischen, ureuropäischen Ursprung von Teilen der deutschen Sprache*. Norderstedt.
- IEW: POKORNY, J. (1959), *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern-München.
- JELLINGHAUS, H. (1923), *Die Westfälischen Ortsnamen nach ihren Grundwörtern*. Osnabrück.
- KAUFMANN, H. (1968), *Ergänzungsband zu Ernst Förstemann [Altdeutsche] Personennamen*. München-Hildesheim.
- KLUGE, F. (1960), *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (bearbeitet van W. MITZKA). Berlin.
- KOCH, J.T. e.a. (2007), *An Atlas for Celtic Studies: Archaeology and Names in Ancient Europe and Early Medieval Ireland, Britain, and Brittany*. Oxford.
- KROONEN, G. (2013), *Etymological Dictionary of Proto-Germanic* (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series, II). Leiden-Boston.

- LEENDERS, K.A.H.W. (2018), 'Namen in de polder. Drie elkaar opvolgende landschapstypes weerspiegeld in de namenvoorraad van de Noord-Brabantse Noordwesthoek'. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 90, 95-167.
- LEHOUCQ, A. (2010), 'Het verdwenen landschap en de etymologie van Koksijde. Een landschapshistorische benadering op basis van plaatsnamen', in: DE CALUWE, J. & VAN KEYMEULEN J. (red.), *Voor Magda. Artikelen voor Magda Devos bij haar afscheid van de Universiteit Gent*. Gent, 397-419.
- LINDEMANS, P. (1952), *Geschiedenis van de landbouw in België*. I-II. Antwerpen.
- LNT: KÜNZEL, R.E., BLOK, D.P. & VERHOEFF, J.M. (1988), *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*. Amsterdam.
- LOICQ, J. (2014), *Les noms de rivières de Wallonie y compris les régions germanophones. Dictionnaire analytique et historique*. Louvain-Paris.
- MANSION, J. (1924), *Oud-Gentsche Naamkunde*. 's-Gravenhage.
- MARKEY, T.L. (1972), 'The place-name element *-hurst* (*-horst*)'. *Naamkunde* 4, 26-35.
- MÖLLER, R. (1979), *Niedersächsische Siedlungsnamen und Flurnamen in Zeugnissen vor dem Jahre 1200*. Heidelberg.
- MONSIEUR P. (2015), 'The transition from the Roman to the Germanic World (3rd-10th centuries)', in: CALLEBAUT, D. & VAN CUYCK, H. (ed.), *The Legacy of Charlemagne 814-2014*. Ghent, 57-69.
- MULON, M. (1981), 'Survivance du latin *lucus* dans la toponymie du domaine de langue d'oïl', in: *Actes du colloque d'onomastique romane de Dijon*. Dijon, 175-193.
- MW: *Middelnederlands Woordenboek*.
- NÈGRE, E. (1990-91), *Toponymie générale de la France. Etymologie de 35.000 noms de lieux*. I-III. Genève.
- NIEBUHR, B. G. (ed.) (1833), *De Bello Gothico*, iv, c. 20 (*Corpus Scriptorum historiae Byzantinae*, II). Bonn (Griekse tekst met Latijnse vertaling).
- NIERMEYER, J.F. (1976), *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. Leiden.
- OHAINSKI, U. & UDOLPH, J. (1998), *Niedersächsisches Ortsnamenbuch, Teil I. Die Ortsnamen des Landkreises und der Stadt Hannover*. Bielefeld.
- ONIONS, C.T. (1966), *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford.
- PHILIPPA, M.L.A.I. (1987), *Noord-Zee-Germaanse ontwikkelingen*. Alblasserdam.

- PHILIPPA, M. e.a. (2004-09), *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*. Amsterdam.
- PIERRET, J.-M. (1990), 'Les noms de lieux au pays de Charleroi'. *èl Bourdon* (Charleroi), février-mai.
- POKORNY, J. (1959), *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. I. Bern-München.
- RAMAT, P. (1969), *Grammatica dell'Antico Sassone*. Milano.
- REINSKOU, F. (1940), *Gyldendals Ordbøker. Norsk-Tysk*. Oslo.
- ROGGE, M. (1996), 'Van tijdelijk herstel tot desintegratie (van Diocletianus tot Honorius, 284-423)'; 'De consolidatie (van Chlodio tot Clovis, ca. 430-511)', in: LAMARCO, D. & ROGGE, M., *De Taalgrens. Van de oude tot de nieuwe Belgen*. Leuven, 99-137; 138-157.
- ROUCHE, M. (1977), 'Les Saxons et les origines de Quentovic'. *Revue du Nord*, 457-478.
- SCHLAUG, W. (1955) *Studien zu den altsächsischen Personennamen des 11. und 12. Jahrhunderts*. Lund/Kopenhagen.
- SCHLAUG, W. (1962) *Die altsächsischen Personennamen vor dem Jahre 1000*. Lund/Kopenhagen.
- SCHÖNFELD, M. (1955), *Nederlandse waternamen*. Amsterdam.
- SCHRIJVER, P. (1999), 'The Celtic contribution to the development of the North Sea Germanic vowel system, with special reference to Coastal Dutch'. *North-Western European Language Evolution* vol. 35, 3-47.
- SEILLIER, CL. (1992), 'Les migrations anglo-saxones en Boulonnais et en Ponthieu', in: MARTIN, J.-Y., *Les barbares et la mer. Les migrations des peuples du nordouest de l'Europe du Ve au Xe siècle*. Caen, 97-109.
- SIEBEL, H. (1970), *Die norddeutschen Flur- und Siedlungsnamen auf -lage/-loge*. Magisterarbeit Münster.
- SMITH, A.H. (1956), *English place-name elements*. I-II, Cambridge.
- STALLAERT, K. (1890), *Glossarium van verouderde rechtstermen, ... I-II*. Leiden.
- TACK, G., VAN DEN BREMT, P. & HERMY, M. (1993), *Bossen in Vlaanderen. Een historische ecologie*. Leuven.
- THOEN, H. (1999), 'De Romeinen in onze gewesten. Een confrontatie van de historische bronnen en de archeologische gegevens', in: ART, J., *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente? Deel 4: archeologie*. Gent, 277-348.
- TIEFENBACH, H. (1980), 'Altsächsisches und Althochdeutsches im Latein Alkuins'. *Sprachwissenschaft* 5, 320-338.
- TROUILLEZ, P. (2016), *De Franken en het christendom (550-850)*. Een rechte lijn. Leuven.

- TW: GYSSELING, M. (1960), *Toponymisch Woordenboek*. I-II. Brussel-Tongeren.
- UDOLPH, J. (1994), *Namenkundliche Studien zum Germanenproblem (Reallexikon der germanischen Altertumskunde – Ergänzungsbände, Band 9)*. Berlin - New York.
- VANDAMME, J. & DE LEENHEER, L. (1966), 'De Kwartair-geologie: boetseerder van het Oostvlaamse landschap', in: DE LEENHEER, L. e.a., *Natuurspiegel van Oostvlaanderen*. Gent, 96-114.
- VAN DURME, L. (1996), 'Aard en donk: naar aanleiding van W. VAN OSTA's *Toponymie van Brasschaat*'. *Naamkunde* 28, 85-105.
- VAN DURME, L. (1996b), 'De germanisering in het licht van de plaatsnamen', in: LAMARCO, D. & ROGGE, M. (ed.), *De taalgrens. Van de oude tot de nieuwe Belgen*. Leuven, 158-163.
- VAN DURME, L. (2011), 'Enkele waternamen en andere toponiemen uit het noorden van Vlaanderen'. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 83, 259-287.
- VAN DURME, L. (2013), 'De das in Oost-Vlaanderen'. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 86, 145-152.
- VAN DURME, L., (2015), 'The Germanic-Romance linguistic frontier and the Europe of the languages', in: CALLEBAUT, D. & VAN CUYCK, H. (ed.), *The Legacy of Charlemagne 814-2014*. Ghent, 71-88.
- VAN DURME, L. (2017), 'De 'Romaanse enclave' tussen Aalst en Brussel'. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 89, 207-246.
- VAN LOON, J. (2000), *De ontstaansgeschiedenis van het begrip 'stad'. Een bijdrage van de diachrone semantiek tot de sociaal-economische geschiedenis van Noord-West-Europa, inzonderheid van de Nederlanden*. Gent.
- VAN LOON, J. (2014), *Historische Fonologie van het Nederlands*. Antwerpen.
- VAN LOON, J. (2016), 'Lanaken en de vroegste geschiedenis van Franken en Merovingen'. *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 126, 1-2, 11-76.
- VAN LOON, J. (2017), *Lo, Donk, Horst. Taalkunde als sleutel tot de vroege middeleeuwen* (Studies op het gebied van de Nederlandse taalkunde, 4). Gent.
- VAN OSTA, W. (1994), 'Lo, looi, looien en verwanten'. *Naamkunde* 26, 155-206.
- VAN OSTA, W. (1995), *Toponymie van Brasschaat*. I-II. Gent.
- VAN OSTA, W. (2001), *Overzicht van Noord- en Zuid-Nederlandse lo-namen*. Tongeren.

- VAN WAGENINGEN, J. (1929⁴), *Latijnsch woordenboek*. Groningen/Den Haag.
- VERBRUGGEN, C. (2002), 'Het ontstaan van de Westerschelde', in: DE KRAKER A.M.J. (red.), *De Westerschelde, een water zonder weerga*. Kloosterzande, 7-16.
- VERHULST, A. (1995), *Landschap en landbouw in Middeleeuws Vlaanderen*. Brussel.
- VERMEULEN, F., ROGGE, M. & VAN DURME, L. (red.) (1993), *Terug naar de bron. Kruishoutem archeologisch doorgelicht*. Gent.
- VMNW: *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*.
- WAGNER, K. (1967), *Echte und unechte Ortsnamen*. Mainz.
- WALTHER, H. (1971) *Namenkundliche Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Saale- und Mittelbegebietes bis zum Ende des 9. Jahrhunderts*. Berlin.
- WEIJNEN, A. (1949) 'Loo'. *Nomina Geographica Neerlandica* 13, 71-78.
- WEISGERBER, L. (1952), 'Die Spuren der irischen Mission in der Entwicklung der deutschen Sprache'. *Rheinische Vierteljahrsblätter* 17, 8-41.
- WHATMOUGH, J. (1970), *The dialects of Ancient Gaul. Prolegomena and records of the dialects*. Cambridge-Massachusetts.
- WVG: DEBRABANDERE, F., DEVOS, M., KEMPENEERS, P., MENNEN, V., RYCKEBOER, H. & VAN OSTA, W. (2010), *De Vlaamse gemeentenamen. Verklarend woordenboek*. Brussel-Leuven.
- Onuitgegeven materiaal: *Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen* (in opmaak, zie VAN DURME, L. (2012), 'Het Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen. Mogelijkheden en beperkingen'. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 84, 251-270 en <http://bouwstoffen.kantl.be/tw-ozvl>).

LUC VAN DURME